

Devâzdeh-bend-i Muhteşem'in Refî' Tarafından Yapılmış Bilinmeyen Tercümesi

Previously Unknown Translation of “*Davazdah-band-e Muhtasham*” by Rafi

Murat GÜNEŞ¹

ÖZ

Muhteşem-i Kâşânî, İnan edebiyatının Safevîler devrinde yaşamış şairlerindenidir. Kerbela hadisesini konu alan terkîb-bendiyle ünlenmiş ve bu mersiyesindeki başarısından dolayı kendisine Şemsü'ş-Şu'arâ unvanı verilmiştir. Muhteşem'in terkîb-bend nazım şekliyle kaleme aldığı mersiyesi on iki bentten müteşekkil olmasından dolayı *Devâzdeh-bend-i Muhteşem* adıyla da anılmaktadır. Mensubu bulunduğu edebiyat geleneği içinde şairine yaygın bir şöret kazandıran mersiyesinin tesir cihetinden tanınırlığı, yalnızca kendi muhiyetiyle sınırlı kalmamış ve Türk edebiyatı şairleri tarafından da nazire ve tercümelere konu edilmek suretiyle takip edilmiştir. Muhteşem'in, Hz. Hüseyin'in şehadeti konulu mersiyesi üzerinde gerçekleştirilen nazire ve tercümelerin ise daha çok XIX. yüzyılda arttığı gözlemlenmektedir. Örneğin Musa Kâzım Paşa, Osman Nevres ve Yenişehirli Avnî Bey söz konusu mersiye XIX. yüzyılda tercüme ve nazire bağlamında takip eden isimlerin başında gelmektedir. Bu makalede *Devâzdeh-bend-i Muhteşem*'in gerek Muhteşem gerekse de Kerbela mersiyesi konusunda gerçekleştirilmiş çalışmalarda bahsedilmeyen, Refî' mahlasını kullanan bir şair tarafından kaleme alınmış Türkçeye çevirisi ele alınmıştır. Bir yazması tespit edilen tercüme, Mirlivâ Safvet tarafından Bursa'nın ilk edebiyat dergisi *Nilüfer*'de yayımlanmaya başlansa da bu teşebbüs yarım kalmış ve eski harflerle yalnızca ilk üç bendi neşredilebilmiştir. Çalışma ile Muhteşem-i Kâşânî'nin mersiyesinin Türk edebiyatı tarihinde bilinmeyen bir tercümesinin gün yüzüne çıkarılması ve böylelikle Türkçe mersiye literatürüne katkıda bulunulması hedeflenmiştir. **Anahtar Kelimeler:** Muhteşem-i Kâşânî, Devâzdeh-bend-i Muhteşem, Refî', Mersiye, Tercüme

ABSTRACT

Muhtasham Kashani was one of the poets of Iranian literature who lived during the Safavid era. He became famous for his tarkeeb-band poem about the Karbala incident and was given the title Shams-ush-Shuara for his success with this verse. The lament Muhtasham wrote in tarkeeb-band form is known as “*Davazdah-band-e Muhtasham*”. The lament brought great fame to its poet within its literary tradition, and its sphere of influence was recognized to extend beyond its own literary circle, being followed by Turkish poets as the subject of a poem modeled after another as well as translations. A poem modeled after

¹ Kayseri, Türkiye

ORCID: M.G. 0000-0001-6778-2906

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Murat Güneş (Dr.),
Kayseri, Türkiye
E-posta: gunesmurat38@gmail.com

Başvuru/Submitted: 10.08.2023
Revizyon Talebi/Revision Requested:
11.09.2023
Son Revizyon/Last Revision Received:
17.09.2023
Kabul/Accepted: 17.09.2023

Atıf/Citation: Gunes, Murat. “Devâzdeh-bend-i Muhteşem'in Refî' Tarafından Yapılmış Bilinmeyen Tercümesi”. *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies* 43 (2023), 225-261. <https://doi.org/10.26650/jos.1341070>

another and translations for the lament Muhtasham wrote about the martyrdom of Hazrat Husayn can be observed to have increased mainly in the 19th century. For example, Musa Kazim Pasha, Othman Nevres, and Avni Beg of Yenisehir are names that worked on this lament in the 19th century in the context of translation and a poem modeled after another. This article discusses one translation of "*Davazdah-band-e Muhtasham*" that has not been previously mentioned in studies on the subject. A poet using the pseudonym of Rafi translated this dirge into Turkish, with one manuscript copy of the translated text having been identified. Although the text of this translation was published by Mirliva Safvet in *Nilüfer*, Bursa's first literary magazine, only the first three bands were published. The aim of the study is to bring to light this previously unknown example of Muhtasham Kashani's dirge in the history of Turkish literature and thus contribute to the Turkish lament literature.

Keywords: Muhtasham Kashani, Davazdah-band-e Muhtasham, Rafi, Dirge, Translation

EXTENDED ABSTRACT

Muhtasham Kashani was one of the poets of Iranian literature in the Safavid era and became famous for his poem 12 bands about the martyrdom of Hadrat Husayn in Karbala. He was given the title of Shams-ush-Shuara for his success with this poem. The fame Muhtasham achieved with this lament was not limited to his own literary circle but also influenced the poets of Turkish literature. In the history of classical Turkish literature, Muhtasham's name appears from the 16th century onwards. Some poets mention his name in their poems in the interest of boasting. Muhtasham's lament about the Karbala incident is understood to have been observed by many poets in 19th-century Turkish literature. Names such as Musa Kazim Pasha, Othman Nevres, Avni Beg of Yenişehir, and Sakıb are some of the 19th-century poets known to have followed Muhtasham's lament for Karbala. Some of these poets mentioned above translated "*Davazdah-band-e Muhtasham*" into Turkish, and others wrote a poem modeled after another based on Muhtasham's lament. Muhtasham lived in the 16th century; this elegy seems to have been more widely followed in the 19th century of the history of Turkish literature. In the history of Turkish literature, the influence of Muhtaşem's lament was not limited to the 19th century. Along with Sakıb, Musacalizadah Said, and Mehmed Rifat of Manastir, who all died in the early 20th century, Abdülbaqi Gölpınarlı was also influenced by Muhtasham's lament.

This study discusses a previously unknown Turkish translation of Muhtasham Kashani's Karbala lament titled "*Davazdah-band-e Muhtasham*". The translation under study was written in 1858, and the translator used the pseudonym Rafi and carried the identity of a poet. No information is found about a Rafi in his biographical sources or the translation. He mentions some information about this poem in the introduction to his translation. According to the information Rafi gave, he had been entrusted with the task of translating "*Davazdah-band Muhtasham*" into Turkish. However, the person who asked Rafi to translate this is unknown. Rafi did not treat this translation in accordance with the original form of the elegy. While "*Davazdah-band Muhtasham*" is a poem in the tarkeeb-band style, Rafi described his own translation as being in the form of takhmis poetry. In addition, the poetic meter of Muhtasham's version had been chosen from the mudhari, while Rafi's poem was chosen from the ramal bahr. Rafi did not

name the poem he translated. Although the phrase “*matamnama-e Karbala*” appears in the short preface to the beginning of the poem, this cannot be definitively described as the title.

Rafi’s translation began to be published by Mirliva Safvet in 1307 hijri, but this attempt was not completed. Mirliva Safvet published the first three bands of Rafi’s translation in Nilüfer, which is considered to be the first literary magazine of Bursa. In this study, a manuscript of Rafi’s translation was identified. This manuscript is registered in the manuscript collection of the National Library (Ankara, Turkey). This manuscript was donated to the National Library by Sare Seniye Karabudak in 1964. The contents of the manuscript are mainly Sufi works. There is no information about the biography of Rafi, who wrote a successful translation of Muhtasham’s lament. In the main works prepared on the subject of the Karbala lamentations written in the history of Turkish literature, Rafi’s poem is not mentioned. This study aims to contribute to the field by examining an unknown Karbala lament in the history of Turkish literature.

Giriş

Hız. Hüseyin'in haksızlık karşısında cesaretle durduğu onurlu mücadelesinin adı olan Kerbela'nın, dinî ve siyasî alandaki birçok neticesinin yanı sıra özellikle Müslüman toplumların edebiyatlarında yansımaları asırlarca sürmüş ve Türk edebiyatında da peygamber torunu ve onun yolundan gidenlerin hikâyesine duyulan samimi acıyla ortaya konulan eser ve şiirlerle zengin bir literatür teşekkül etmiştir. Bu türden şiirlerin İran edebiyatındaki meşhur örneğini ortaya koyan şairlerden biri ise Muhteşem-i Kâşânî'dir. Safevîler devri şairlerinden, şiirlerinde Muhteşem mahlasını kullanan Kemâlüddin Alî bin Ahmed-i Kâşânî'nin Kerbela hadisesini konu alan mersiyesinin, mensubu bulunduğu edebiyat geleneği içinde¹ şairine yaygın bir şöret kazandırdığı ve kendi türünde öne çıkan bu şiirindeki başarısından dolayı ona Şemsü'ş-Şu'arâ unvanı verildiği bilinmektedir.² Muhteşem'in terkîb-bend nazım şekliyle kaleme aldığı, *Dîvân*'ının yaşlılık devresine ait şiirleriyle muhtevî *Şeybiyye* kısmında yer alan bu mersiye³ on iki bentten müteşekkil olmasından dolayı *Devâzdeh-bend-i Muhteşem* adıyla da anılmaktadır.⁴

Farsça şiirin üslup dönemleri içerisinde klasik dönemin sonrasında ortaya çıkan ve mekteb-i vukû olarak adlandırılan geçiş devresinde şiir söyleyen şairler arasında değerlendirilen Muhteşem'in⁵ tanınırlığı, yalnızca İran edebiyatı geleneğiyle sınırlı kalmamış ve henüz XVI. asırdan itibaren Türk edebiyatı şairleri tarafından birçok Türkçe beyitte adı, özellikle fahriye ilgisiyle anılmıştır. XVI. yüzyılda Gelibolulu Mustafa Âlî'nin bir gazelinde Muhteşem'in adını zikrettiği görülürken,⁶ onu bu bağlamda en çok anan Türk edebiyatı şairi ise Nef'î olmuştur.⁷

1 Rıza Kurtuluş, "Muhteşem-i Kâşânî", *DİA*, c. XXXI, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 77-78.

2 Bu konuda bkz. Huseyn Dergâhî, Muhammed-Cevâd Envârî ve Abdu'l-Huseyn Tâlibî, *Sûriş der-Halk-ı Âlem: Seyri der-Terkîb-bend-i Muhteşem-i Kâşânî ve İstikbâlhâ-yı Ân der-Risâ-yı Seyyidu 'ş-Şuhedâ*, (Tehran: Sâzmân-ı Çâp u İntişârât-i Vezâret-i Ferheng u İrşâd-i İslâmî, 1999).

3 Kamâl al-Din Muhtaşam Kâşânî (935-996 L.H), *Haft Divân-e Mohtasam Kâşânî, Vol. 1: Şeybiyye*, Edited by Abd al-Hosayn Navâyi and Mahdî Sadri, (Tehran: Mirâs-e Maktub, 2001), 1:460-468.

4 Tevfik Hâşim-pür Subhânî, *Târîh-i Edebiyât-i İran*, (Tehran: İntişârât-i Zevvâr, 1395 hş.), 392.

5 Ahmad Golîin Ma'ani, *Maktab-e Voqou' dar Si'r-e Farsi*, (Mashhad: Ferdowsi University Press, 1996), 476-478; Ali Güz[elyüz, "Sebk-i Irâkî ile Sebk-i Hindî Arasında Geçiş Dönemi Üslûbu: Mekteb-i Vukû'", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları I: Sözde ve Anlamda Farklılaşma: Sebk-i Hindî 29 Nisan 2005, Bildiriler*, haz. Hatice Aynur vd., (İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2006), 106.

6 Âlî, *Dîvân*'ında yer alan bir gazelinin mahlas beytinde Muhteşem'in adını şöyle anar:

Belâgat mülkinûn bir şâh-ı 'âlî-şânyam 'Âlî

Gelüp eyvânuma Şâhî vü Husrev Muhteşem tursun

bkz. Gelibolulu Mustafa Âlî, *Dîvân II: Tenkitli Metin*, haz. İ. Hakkı Aksoyak, (Cambridge: Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2006), 2:224. Mehmed Çavuşoğlu'ya göre Muhteşem'in mersiyesinin,

Rûzî kî şod be-nîze ser-i ân bôzörgvâr

Ûrşîd ser-berehne ber-âmed zî-kûhsâr

biçimindeki VII. bendinin ilk beytiyle, Hayâlî'nin Kanûnî Sultan Süleyman'a takdim ettiği "şekil" redifli kasideinde yer alan,

Mihr bir nîze-bülend olmuş idi ol demde

Nîze üzre ser-i Sultân-ı Şehîdân-şekil

beyti arasında tevârüd ilişkisi söz konusudur, bkz. Mehmed Çavuşoğlu, *Hayâlî Bey ve Divânı'ndan Örnekler*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987), 47.

7 Nef'î, farklı nazım şekillerinde kaleme aldığı şiirlerinde Muhteşem'in adına çeşitli ilgililerle yer verir, bkz. Metin Akkuş, *Nef'î Divânı'nda Tipler ve Kişilikler*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları,

Bunun yanı sıra muhtemelen Muhteşem-i Kâşânî'nin üslup ve tarzının kastedildiği “Muhteşem vadisî” ifadesi de klasik Türk edebiyatı şairleri tarafından sıklıkla kullanılmıştır.⁸

Muhteşem-i Kâşânî'nin adı, daha yakın dönemde yaşayan Türk edip ve şairler tarafından da *Devâzdeh-bend* adındaki mersiyesi ilgisiyle anılmıştır. Örneğin Muallim Nâci, *Te'âvün-i Aklâm Mecmuası*'nın 25 Eylül 1302 tarihli 13. sayısında yayımlanan “Muharremiyye” başlığını taşıyan,

*Bir vâlâ-perver-i insâf-şi 'âr olsa dahi
Nazm-ı eş 'ârda hem-kevkebe-i Hâkânî
Yazdığı mersiye-yi neşredemez şerminden
Var iken mersiye-i Muhteşem-i Kâşânî*⁹

şairinin ikinci beytinde Muhteşem'in adına, mersiyesinin şöhreti ilgisiyle yer verdiği görülür.

Muhteşem'in mersiyesi Mehmet Âkif Ersoy, Yahya Kemal Beyatlı ve Vasfi Mahir Kocatürk tarafından da beğenilmiştir.¹⁰ Âkif'in biyografisi üzerinde kaleme aldığı eserinde Süleyman Nazîf, onun, şekli ve konusu ne olursa olsun güzel olan her edebî eseri sevdiğini ifade ederken getirdiği örnek isim ve eserler arasında; Fuzûlî'yi gazelleri, Alphonse Daudet'i *Jack ve Sapho*, Abdülhak Hâmîd'i *Bir Sefilenin Hasbihâli*, Eşref'i müstehcenâtı ilgisiyle anar, Muhteşem-i Kâşânî'nin adınıysa meşhur mersiyesi bağlamında zikreder.¹¹ Yahya Kemal ise *Dergâh*'ta yayımlanan “Kalble Dil” başlıklı yazısında, acıları her insanın hissetmesine karşın bunları yalnızca şairlerin dile dökebileceğinden bahsederken; Zigetvar'da ruhunu teslim eden Kanûnî'nin üzüntüsünü seferde bulunmayan Bâkî'nin dile getirmesi gibi, Hz. Hüseyin'in ıstırabını da matem töreninde onun için sızlananların aksine, Muhteşem'in meşhur mersiyesiyle asırlar boyu terennüm ettiğini şu cümlelerle ifade eder:

İzrablar ve şevkler ne kadar coşkun olsalar kendiliklerinden nutka gelemezler; bu hisleri herkes duyar, yalnız şâir söyleyebilir. Asırlardan beri her sene Kerbelâ'da icrâ edilen âyinde Hüseyin için vâveylâ edenler, ağlayanlar, vücutlarını büyük ve keskin bıçaklarla döğenler en ulvî bir ızırtab duyuyorlar; yalnız Hüseyin için mersiye-yi Acem'in şâiri coşkun Muhteşem-i Kâşânî yazdı. Vücûdunu Hüseyin'in aşkıyla parçalayarak, onun şehit düştüğü toprağa düşüp ölen bu âşıklardan herhangi biri Hüseyin'i Muhteşem-i Kâşânî'den fazla sever, lâkin ızırtabını

1996), 101.

8 Bu terkihi XVII. yüzyıl şairlerinden Riyâzî, başka şairlerin Urfi ve Muhteşem'i takip etmesine karşın, kendisinin şairlikte Bâkî'nin yolunu izlediğini,

*Éy Riyâzî pey-revüz Bâkî gibi üstâda biz
Düşmenün vâdîsi 'Urî Muhteşem vâdîsidür*

beytinde ifade ederken; aynı yüzyılda yaşayan Şeyhülislam Yahya'nın yeğeni Rızâyî ise

*Ey Rızâyî reşk iderlerse n'ola yârân-ı Rûm
Şi'rümüz tarz-ı 'Acemdür Muhteşem vâdîsidür*

biçiminde anar, bkz. Riyâzî, *Dîvân-ı Riyâzî Çelebi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar 709/1, 14a; Mümin Topçu, “Dîvân-ı Rızâyî (Tenkitli Metin)” (Yüksek Lisans tezi, İnönü Üniversitesi, 1997), 163.

9 M. Kayahan Özgül, *Şiirin Hazanında Gazel Dökenler-V Muallim Naci Efendi*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2016), 362.

10 Diğer taraftan, XIX. yüzyılda taziye için tertip edilen Hüseyinî meclislerinde, duvarlara üzerinde Muhteşem'in mersiyesinin yazılı olduğu siyah basmalar çekildiği tespit edilmiştir, bkz. Nigar Ayyıldız, *II. Abdülhamid Dönemi Saray Merasimleri*, (İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2008), 263-264.

11 Süleyman Nazîf, *Mehmed Âkif*, haz. Mustafa Kurt, (Ankara: Cümle Yayınları, 2015), 30.

*ifâdeye muktedir olamaz: Yâ Şâh! Yâ Hüseyin! Yâ Şâh! Yâ Hüseyin! diye diye, kendi kendini vura vura ifâde edebilir. Muhteşem-i Kâşânî o ızdırabı bir sille mısra'la daha kuvvetli olarak ifâde etikten başka asırlarca her an, her köşede canlı bir Kerbelâ âyini gibi yaşatır.*¹²

Vasfî Mahir Kocatürk, Fuzûlî'nin mersiyesinden bahsederken, onu, Muhteşem'in şaheser vasfını taşıyan mersiyesinden sonra Acemce veya Türkçe yazılan mersiyelerin en güzeli olarak değerlendirebilir.¹³

Bu çalışmada, Türk edebiyatında kaleme alınan Kerbelâ mersiyelerinin konu edildiği belli başlı çalışmalarda¹⁴ hakkında bilgiye rastlanmayan Refî' mahlaslı bir şair tarafından, Muhteşem-i Kâşânî'nin *Devâzdeh-bend'* i üzerinde XIX. yüzyılda yazılmış bilinmeyen bir Türkçe tercüme ele alınmıştır. Çalışmada öncelikle Muhteşem-i Kâşânî'nin mersiyesinin Türk edebiyatındaki tercüme ve nazirelerine değinilmiş, Refî' tarafından tercüme edilen mersiye'nin literatür tespiti yapılmaya çalışılmış, tercüme dikkat çeken yönleriyle incelenmiş ve bilinen tek yazmasından hareketle çeviriyazılı metni sunulmuştur.

1. Devâzdeh-bend-i Muhteşem'in Türk Edebiyatına Tesiri

Türk edebiyatı tarihinde adı XVI. yüzyıldan itibaren birçok Türk şairin şiirinde yer bulan Muhteşem-i Kâşânî'nin, *Devâzdeh-bend'* inin tesiri ve mersiye esasında kaleme alınan tercüme ve nazirelerin XIX. yüzyılda artış gösterdiği dikkat çekmektedir. XIX. yüzyılda Muhteşem'in *Devâzdeh-bend'* inin tesirinde Türkçe mersiye kaleme alan isimlerin başında Koniçeli Musa Kâzım Paşa gelmektedir. *Külliyât-ı Kâzım Paşa* içerisinde yer aldığı tespit edilen¹⁵ Kâzım Paşa'nın "Mersiye-i Dil-sûz-ı Diğer" başlığını taşıyan 12 bentten müteşekkil mersiyesi, aynı zamanda mersiye türündeki manzumeleriyle muhtevî *Makâlîd-i 'Aşk* isimli eserinde de bulunmaktadır.¹⁶ Kâzım Paşa'nın mersiyesi *Devâzdeh-bend-i Muhteşem* ile benzer biçimde terkîb-bend nazım şekliyle kaleme alınmış olmasının yanında, bent sayısı ve vezin yönünden de Muhteşem'in mersiyesiyle mutabıktır. Kâzım Paşa'nın tercümesinin içyapısındaysa bazı

12 Yahya Kemal, *Edebiyâta Dâir*, (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1984), 154. Diğer taraftan Yahya Kemal, Acemliğiyle iftihar eden Hüseyin Dâni'sin Türk kültürünü tezyif eden birtakım görüşlerine cevaben yazdığı mektubunda, onun,

*Göster bana söylemişse ahsen
Mersiye'yi kimse Muhteşem'den*

ifadesine karşılık, Türk edebiyatından Abdülhak Hâmid'in *Makber, Kabr-i Selim-i Evvel'i Ziyaret* ile Fuzûlî'nin mersiyesini örnek gösterir, bkz. Yahya Kemal, *Mektuplar Makaleler*, (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1990), 123. Ayrıca bkz. Yaşar Şenler, *Kültür ve Edebiyata Dâir Görüşleriyle Yahya Kemal*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1997), 47-48, 71.

13 Vasfî Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi, Başlangıçtan Bugüne Kadar Türk Edebiyatının Tarihi, Tahlili ve Tenkidi*, (Ankara: Edebiyat Yayınevi, 1964), 336.

14 Söz konusu çalışmalar için bkz. Bünyamin Çağlayan, "Kerbela Mersiyesi", (Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, 1997); Cemil Çiftçi, *Divan Şiirinde Kerbelâ Ağıtları*, (İstanbul: Kevser Yayınları, 2008); Mehmet Arslan ve Mehtap Erdoğan, *Kerbela Mersiyesi*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2008); Müslüm Yılmaz, "Klasik Türk Edebiyatında Kerbelâ Hadisesi", (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016).

15 Ramazan Bardakçı, "Musa Kâzım Paşa (Hayatı-Sanatı ve Külliyyatı)", (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2007), 183, 562-569. Başka bir neşri için bkz. Arslan ve Erdoğan, *Kerbela Mersiyesi*, 413-419.

16 Musa Kâzım Paşa, *Aşkın Hazinesi: Makâlîd-i Aşk (Kerbela Mersiyesi)*, haz. Cemil Çiftçi, (İstanbul: Kevser Yayınları, 2011), 101-110.

beyitler birebir tercüme edilmişken, terkîb-bendin bütününde motamot bir çeviri metodunun izlenmediği görülür. Ünver'in tespitine göre Kâzım Paşa, Kerbela konulu mersiyelerindeki samimi ifadelerinden dolayı Şiîlikle suçlanır.¹⁷ Devlet Arşivleri'nde tesadüf edilen bir belgeye göre¹⁸ Kâzım Paşa'nın Hz. Hüseyin ve Kerbela şehitleri konulu mersiyeleri "heyecân-engîz" bulunduğu; tedbiren, 2 Şaban 1310/11 Mart 1893 tarihinden sonra intişarının durdurulması ve zaptiyece tamamının toplattırılmasına dair karar çıkartılmıştır.

Devâzdeh-bend-i Muhteşem'i adı geçen yüzyılda takip eden bir başka isim Osman Nevres'tir. Nevres'in, Şumnu'daki İkinci Ordu Muhâsebeciliği görevi sırasında basıldığı tahmin edilen mersiyesi,¹⁹ bent sayısı bakımından Muhteşem'in terkîb-bendiyle mutabık olmakla birlikte vezin yönünden farklıdır. Nevres'in mersiyesi *Devâzdeh-bend*'in baştan sona bir tercümesi olarak kaleme alınmamıştır. Terkîb-bendinin henüz başında, I. bendin ikinci beytinde Nevres, Muhteşem'in adına şu şekilde yer verir:

*Tîğ-i hâmemle sipihriñ ciğerin pâreleyip
Ben de icrâ edeyim kâ'ide-i Muhteşem'i²⁰*

Özgül tarafından tespit edildiği üzere Nevres, *Dîvân*'ının sonunda yer verdiği "Muhtıra-i Nâzım" adlı bölümdeyse, Muhteşem'in uyku hâlinde kendisine iltimasıyla yalnızca, *Devâzdeh-bend*'in VII. bendinde yer alan,

*Rûzî kî şöd be-nîze ser-i ân bózörgvâr
H'ûrşîd ser-berehne ber-âmed zî-kûhsâr²¹*

biçimindeki ilk beytini,

*Nîze üzre ser-i pür-hûn-ı Hüseyni göricek
Hayretinden baş açık dağlara çıkıdı hurşîd²²*

şeklinde tercüme ettiğini belirtir. Bu beyit dışında kendinden önceki şairlerin şiirinin alınması veya manasının çalınması gibi bir durumun söz konusu olmadığını ifade eden Nevres, bu cümlelerine ilaveten *Divançe*'sinde böyle bir şeyin görülmesi hâlinde bunun, tevârüd ilgisıyla değerlendirilmesi gerektiğini ilave eder.²³ Buna rağmen, Muhteşem ve Nevres'in mersiyelerine mukayese nazarıyla bakıldığında, Nevres'in şiirinin tam tercüme olmadığı çok açık şekilde görülmekle birlikte yukarıdaki iddialarının doğruluğu noktasında muhatabın

17 İsmail Ünver, "XIX. Yüzyıl Dîvân Nazım ve Nesri: Kâzım Paşa", *Başlangıçtan Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri*, c. VIII, (İstanbul: Ötüken Neşriyat – Söğüt Yayıncılık, 1988), 166. Gölpınarlı'ya göre bu durum, Kâzım Paşa'nın peygamber soyuna olan büyük sevgisi nedeniyle, bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, *Divan Şiiri XIX. Yüzyıl*, (İstanbul: Varlık Yayınları Türk Klasikleri, 1955), 20.

18 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maarif Nezareti Mektubî Kalemi (MF.MKT) 163-38, 2 Şaban 1310 (11 Mart 1893).

19 M. Kayahan Özgül, *Osman Nevres Hayatı ve Eserleri*, (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999), 32-33.

20 Osman Nevres, *Osman Nevres Dîvânı*, haz. Bayram Ali Kaya, (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2020), 45. Başka birkaç neşri için bkz. Çağlayan, "Kerbela Mersiyeleri", 244-251; Çiftçi, *Divan Şiirinde Kerbelâ Ağrıları*, 247-253; Arslan ve Erdoğan, *Kerbela Mersiyeleri*, 556-562; M. Kayahan Özgül, *Şiirin Hazanında Gazel Dökenler-IV Osman Nevres Efendi*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2016), 69-75.

21 Kamâl al-Din Muhtaşam Kâşâni (935-996 L.H), *Haft Divân-e Mohtasam Kâşâni, Vol. 1: Şeybiyye*, 1:464.

22 Osman Nevres, *Osman Nevres Dîvânı*, 45.

23 Özgül, *Osman Nevres Hayatı ve Eserleri*, 33.

zihninde şüphe meydana getiren başka bazı mısra ve beyitlerin varlığı da göze çarpmaktadır. Örneğin Muhteşem'in mersiyesinde III. bendin ilk beyti olarak yer alan,

*Kâş ân zemân sôrâdık-ı gerdün nigün şodî
Vîn her-geh-i bölend-sûtün bî-sûtün şodî²⁴*

beytiyle, Nevres'in mersiyesinin IV. bendinin,

*Kâş ol dem felegin kasrı harâb olsa idi
Dil-i halk âteş-i hasretle kebâb olsa idi²⁵*

biçimindeki birinci beytinin ilk mısrası arasında da tercüme ilgisi bariz şekilde ortadadır. Benzer biçimde Muhteşem'in mersiyesindeki VIII. bendin ikinci beyti olarak yer alan,

*Hem bâng-i nówhe gülğüle der-şes-çihet fikend
Hem giryê ber-melâyik heft-âsmân fôtâd²⁶*

beytiyle, Nevres'in mersiyesinin IV. bendinin,

*Karalar giydi o gün mâtem edip çarh-ı felek
Âh edip derd ile kan ağladılar cümle melek²⁷*

şeklindeki ilk beyti arasında da benzer durum söz konusudur.

XIX. yüzyılda Kâzım Paşa ve Osman Nevres'in yanında Muhteşem'in mersiyesini takip eden isimlerden bir diğeri Yenişehirli Avnî Bey'dir. Avnî Bey'in, Muhteşem'in *Devâzdeh-bend'i* tesirinde kaleme aldığı mersiyesi Farsça *Dîvân*'ındaki musammatları arasında yer almakta olup eserin yazmalarında "Mersiye-i Nazîre-i Muhteşem", "Mersiye-i Nazîre-i Kâşânî" ve "Gazâyı Ekber" şeklinde²⁸ adlandırılmıştır. Adı geçen başlıklardan da anlaşıldığına göre esas yapısı itibarıyla bu manzumede tercüme durumu söz konusu olmayıp Muhteşem'in mersiyesiyle nazire ilişkisi²⁹ bulunmaktadır. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Avnî Bey'in bu mersiyesini, Muhteşem'in *Devâzdeh-bend'*ine tanziren yazıldığını ifade ederek, "muhalledâtı edebiye" arasında saymış ve şairin ölmez şaheseri biçiminde değerlendirmiştir.³⁰ İki şairin mersiyesi arasındaki ilişki nazire çerçevesinde olduğu için nazım şekli, kafiye ve redif bağlamında bir etkilenme olduğu açıktır. Diğer yandan Avnî Bey'in Türkçe *Dîvân*'ındaki musammatları arasında yer alan, Sultan Abdülaziz'in 4 Haziran 1876'da vuku bulan vefatı³¹ konusunda kaleme aldığı mersiyesinde de Muhteşem-i Kâşânî'nin *Devâzdeh-bend'*inin dolaylı biçimde tesirinin söz konusu olduğu gözlemlenmektedir. Bu tesirse herhangi bir tercüme veya nazire ilgisi çerçevesinde değil, daha çok şekil bağlamında olup Avnî Bey'in "Mersiye-i Sultân Abdülazîz" başlıklı mersiyesi, vezin, nazım şekli ve bent sayısı bakımından Muhteşem'in *Devâzdeh-bend'*iyile benzerlik göstermektedir. Bunun yanı sıra *Devâzdeh-bend-i Muhteşem'*in

24 Kamâl al-Din Muhtaşam Kâşânî (935-996 L.H), *Haft Divân-e Mohtasam Kâşânî, Vol. 1: Şeybiyye*, 1:461.

25 Osman Nevres, *Osman Nevres Dîvânı*, 46.

26 Kamâl al-Din Muhtaşam Kâşânî (935-996 L.H), *Haft Divân-e Mohtasam Kâşânî, Vol. 1: Şeybiyye*, 1:465.

27 Osman Nevres, *Osman Nevres Dîvânı*, 47.

28 Yenişehirli Avnî Bey, *Farsça Divan*, haz. Mehmet Atalay, (Erzurum: Aktif Yayınevi, 2005), 35.

29 Yenişehirli Avnî Bey, *Farsça Divan*, 17.

30 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, 1969), 1:129.

31 Cevdet Küçük, "Abdülaziz", *DİA*, c. I, (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 183.

III. bendinde mısra başında kullanılan *kâş* ifadesi, Refî‘nin tercümesiyle de benzer biçimde, Avnî Bey’in bu terkîb-bendinin üçüncü bendinde³² redif olarak kullanılmıştır.

Devâzdeh-bend esasında Farsça kaleme alınmış bir başka mersiye ise, hakkında bilgi bulunmayan Sâkîb mahlaslı bir şaire ait olup, metninin bugün için bilinen tek yazması Millet Yazma Eser Kütüphanesi’nde, Farsça yazmalar arasında 424 katalog numarasıyla kayıtlıdır.³³ Sâkîb mahlaslı şairin mersiyesi, *Devâzdeh-bend*’in asıl metni esasında yapılmış bir tahmistir. Mersiyenin yazması müstakil vasıfta olmasına rağmen herhangi bir başlık ya da adlandırılma yapılmayan tahmisin bent geçiş ifadeleri, sayı yerine “sallallâhu ‘aleyhi ve âbâ’i-hî ve âli-hî” ifadesiyle belirtilmiş, bazı yerlerde ise boş bırakılmıştır. Son bendin bitişinde yer verilen “sene 321” tarihinden hareketle 1321/1903-1904 yılında yazıldığı düşünülse de bu bilginin sağlamlasının yapılabileceği başka bir kaynak bulunmadığı için kesinlik ifade etmez. Muhteşem’in mersiyesinin beyitleri tahmis edilirken her bendin sonuna farklı kafiyeye ve redifle kaleme alınmış birer bent ilave edilmiştir.³⁴ Bazı bentlerde Muhteşem’in mersiyesinde yer alan kimi beyitlerin atlandığı ve tahmise dâhil edilmediği fark edilmektedir.

Söz konusu mersiye Türkçeye tercüme eden isimlerden biri de babası Musacalı Ahmed Efendi’ye nispetle Musacalizâde nâmıyla anılan, memleketi Akhisar’da müderrislik yaptığı bilinen Mehmed Said Efendi’dir.³⁵ Musacalizâde Mehmed Said Efendi, Muhteşem-i Kâşânî’nin mersiyesini “Behcetü’ş-Şühedâ” adıyla Türkçeye çevirmiştir.³⁶ Yazarın yazma hâlindeki eserleri arasında değerlendirilen bu tercüme hakkında elde edilen bilgiler yalnızca varlığına dair olup şimdiye değin herhangi bir nüshası ele geçmemiştir.

Devâzdeh-bend-i Muhteşem’in XIX. yüzyıldaki diğer bir tercümesi, asker kimliğinin yanında çok sayıda eser sahibi olan Manastırlı Mehmed Rifat’e aittir. Mehmed Rifat’ın 10 Kasım 1897 tarihinde Rıza Paşa’ya takdim ettiği tercümesi, adının Sultan Abdülaziz’in tahttan indirilmesi hadisesine karışmasından dolayı sürgün edildiği ve aynı zamanda vefat ettiği Halep’te kaleme alınmıştır. Mehmed Rifat’ın tercümesi mersiyenin asıl metnine nazım şekli ve bent sayısı bakımından büyük oranda mutabık olmakla birlikte kullanılan vezin yönünden farklıdır.³⁷

Muhteşem-i Kâşânî’nin bu mersiyesi Abdülbaki Gölpinarlı tarafından da tercüme edilmiştir.

32 Lokman Turan, “Yenişehirli Avnî Bey Divanı’nın Tahlili (Tenkitli Metin) Encümen-i Şu‘arâ ve Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatına Geçiş”, (Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 1998), 614-615.

33 Sâkîb, [*Tahmîs-i Mersiye-i Muhteşem-i Kâşânî*], İstanbul, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emîrî Farsça 424, 1b-6b.

34 Tahmisin yazıldığı tarih doğru kabul edildiğinde, bu bağlamda şu bilgiler dikkat çeker: “*Bu devrede kullanılmış olan klasik şekillerde dikkati çeken bir tasarruf da, bazan şiirin başına veya son tarafına esas şema ve çerçeve harici olarak fazladan eklenen mısra yahut beyitlerdir*”, bkz. M. Fatih Andı, *Servet-i Fünun’a Kadar Yeni Türk Şiirinde Şekil Değişimleri*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997), 371.

35 Sadık Erdem, “XVII.-XIX. Yüzyıllarda Yaşamış Manisalı Divan Şâirleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 145 (2003), 212.

36 Saliha Değirmencioğlu, “Mehmed Said”, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, c. VI, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2006), 277.

37 Mustafa Kılıç, “Muhteşem-i Kâşânî’nin Kerbelâ Mersiyesinin Manastırlı Mehmed Rif’at Tarafından Yapılan Bilinmeyen Bir Tercümesi ve Bu Tercümenin Osmanlı Tercüme Geleneğindeki Yeri”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 27 (2021), 473-474.

Gölpınarlı'nın *Dîvân*'ında "Tercüme-i Devâzdeh-Bend-i Muhteşem-i Kâşânî Rahimehullâhu Te'alâ" başlığıyla kayıtlı bulunan manzumenin sonunda, "gurre-i Muharremi'l-Harâm 1341" şeklinde tarih bilgisine işaret edilen tercüme 1922 yılında tamamlanmıştır.³⁸ Gölpınarlı bu manzumesine, Remzi Aczî takma adıyla 1955 yılında yayımladığı *Yeni Güلزâr-ı Haseneyn Vak'a-i Kerbelâ* adlı eserinin sonunda da yer verir.³⁹ Gölpınarlı'nın tercümesi mersiyenin aslına nazım şekli, bent sayısı ve vezin bakımından mutabıktır. Mersiyenin aslında yer alan vasıta beyitlerinin çoğu Türkçeye tercüme edilirken bazısının da Farsça şekliyle verildiği görülür. Örneğin I, II, VI. bentlerin vasıta beyitleri tercüme edilmeksizin doğrudan aktarılmış, Farsça metindeki XI. bendin vasıta beyti ise son bendin yerinde kullanılmıştır. Gölpınarlı'nın bu tercümesinde mersiyenin ana metnine büyük oranda bağlı kalınmıştır.

2. Metnin Yazmasının Tanıtılması

Tercüme metninin bir yazmasının varlığı bilinmekte olup Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda 06 Mil Yz A 3833 katalog numaralı eser sefinesi içerisinde kayıtlıdır. Cildi yaldız şemseli, miklepli, koyu yeşil renkli meşin yazmanın bütünü 201 yaprak tutarında olup baştan sona bir elden çıkmış, taç filigranlı kâğıda rika hatla kaleme alınmıştır. Esas kısımda satır sayısı 19, kenarlarda kayıtlı bulunan eser ve manzumelerde ise birbirinden farklıdır. Cetveller, başlık, bölüm geçişi, mahlas ve diğer vurgulanan yerler sürh, eser ve manzumelerin ana kısımları siyah mürekkeple yazılmıştır. Yazmanın varakları hem eski hem de yeni rakamlarla baştan sona iki kez numaralandırılmıştır. 1b sayfasında muhteviyatı açıklayan fihrist yer almaktadır.

Sonuna yeni harflerle düşülen nottan anlaşıldığına göre, Mustafa Sâdık Vicdânî Kayıkçıoğlu'nun⁴⁰ kızı Sare Seniye Karabudak tarafından 20 Kasım 1964 tarihinde Millî Kütüphane'ye bağışlanmıştır. İçeriğinde barındırdığı değişik tür ve konulardan eserlerle oldukça nitelikli olan yazma, baş tarafındaki fihristte *Mecmû'a-i Nâdire* şeklinde adlandırılır. İçeriğinde 14 parça manzume ve eser kayıtlıdır. Yazmanın ana kısmında yer alan eserler ve varak bilgileri sırayla şu şekildedir: 2b-6a'da Fuzûlî'nin *Tercüme-i Hadîs-i Şerîf-i Erbe'in*'i, 6b-14b'de Gubârî'nin *Tercüme-i Sad Kelime-i Hazret-i Velâyet*, 15b-104a'da *Dîvân-ı Nakşî-yi Akkirmanî*, 105b-116a'da Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin *Necâtü'l-Garîk fi'l-Cem' ve'l-Tefrîk*, 118b-165b'de *Dîvân-ı Azîz Mahmûd Hüdâyî*, 167b-201a'da *Dîvân-ı Günâhkâr*. Yazmanın kenarlarında kayıtlı bulunan eserler ise 2b-130b aralığında yer almakta olup ayrıntıları şu şekildedir: 2b-20a'da Niyâzî-yi Mısrî'nin *Şerh-i Ebyât-ı Çıkıldım Erik Dalına*, 20b-26b'de Sezâ'i-yi Gülşenî'nin *Şerh-i Gazel-i Halk İçinde Bir Âyineyem*, 32b-44b'de Refî'nin tercümesi, 45b-51a'da İbn Arabî'nin *men 'arefe nefse-hû fe-kad arefe Rabbe-hû* üzerinde yazdığı şerhin Türkçeye tercümesi, 51b-102b'de *Dîvân-ı 'Abdu'l-Ehad Nûrî*, 106b-113b'de *Tercüme-i Hâlet-i Hamse-i Âdemî*, 114a-117b'de Niyâzî-yi Mısrî'nin *Risâle-i Eşrâtü's-Sâ'at*, 118b-130b'de

38 Hacer Totan, "Abdülbaki Gölpınarlı Divanı (İnceleme-Metin)", (Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, 2013), 137-146. Başka bir neşri için bkz. Arslan ve Erdoğan, *Kerbelâ Mersiyeleri*, 95-101.

39 Remzi Aczî, *Yeni Güلزâr-ı Haseneyn Vak'a-i Kerbelâ*, (İstanbul: Ergin Kitabevi, 1955), 165-167.

40 Hakkında bkz. Semih Ceyhan, "Sâdık Vicdânî", *DİA*, c. XXXV, (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 401-402.

Abdu'l-Latif ibn Feyzullâh Eyyûbî'nin *Risâle-i Tasavvuf*. Sonunda tarih kaydı bulunan eserlerin itmam veya istinsah tarihleri birbirinden farklıdır.

Yazmanın fihristinde “Tercüme-i Mersiye-i Muhteşem” şeklinde adlandırılan Refî‘’nin tercümesi ise sefinenin üçüncü eseri olarak 32b-44b varak aralığının derkenarında kayıtlıdır. Yazma içerisinde kayıtlı diğer eserlerin tamamında görüldüğü üzere, tercümenin başında yer alan mensur dibace, bent geçiş ifadeleri ve sonda bulunan itmam kaydı sürh, manzum kısımlarsa siyah mürekkeple kaleme alınmıştır. Aynı şekilde son bentte yer alan mahlasların üzeri de sürhle keşidelidir. Tercümenin her bendinde ilave mısralar düz hizada, vasıta mısralar ise varakların b yüzünde sağ üstten aşağıya, a yüzünde ise sağ alttan sol üste şeklinde eğik hizalıdır. 36a varağında yazmanın ana kısmında cetveller arasında yer alan Nakşî mahlaslı şairin bir gazeli kenara kaydedilip tercüme metnine karışmışsa da bu karışıklığa gerekli işaretlerle dikkat çekilmiştir.

3. Tercüme Metni Üzerinde Yarıda Kalmış Bir Neşir Teşebbüsü

Muhteşem’in *Devâzdeh-bend*’i üzerinde Refî‘’nin kaleme aldığı bu tercüme, Ferâizcizâde Mehmed Şâkir’in Bursa’da kendi adıyla açtığı Ferâizcizâde Matbaası’nda, 1886-1891 tarihleri arasında 84 sayı olarak yayımladığı *Nilüfer*’de⁴¹ Mîrlivâ Safvet⁴² tarafından eski harflerle neşredilmeye başlanmış, ilk bendin baş kısmında 12 bendin de neşredileceği ifade edilmesine rağmen bu teşebbüs bilinmeyen bir nedenle devam etmemiştir. Refî‘’nin tercümesinin ilk üç bendi, *Nilüfer*’in 4. yayın yılına ait 1307 Cemâziyelâhir tarihli 40⁴³, 1307 Receb tarihli 41⁴⁴ ve 1307 Şaban tarihli 42. sayısında⁴⁵ her sayıda birer bent olmak üzere neşredilir. İlk bendin neşrinde herhangi bir başlığa yer verilmezken 2. ve 3. bendlerin yayımında ise “Tercüme-i Mâtemnâme-i Muhteşem” şeklinde belirtilir. *Nilüfer*’in 40. sayısında yayımlanan ilk bendin baş kısmında yer alan mukaddimenin sonunda “Mîrlivâ Safvet” şeklinde hazırlayanın adı belirtilmiş ve Refî‘’nin tercümesinin mukaddimesinden bazı alıntılarla şu açıklamaya yer verilmiştir:

Metn-i cân-süzî-yi zebân-ı Muhteşemden zuhûr ve tahmîs-i Refî‘ ile ikmâl-i sûtür iden mâtemnâme-i Kerbelâ bir zât-ı fezâ’îl-simât cânibinden vaktiyle Türkiye manzûmen tercüme olunmuş. İbârece kâleb-i vezne taklîbi tabî’î müşkil ve ifâdât-ı süzi-me’âlin aynıyle derci ef’âl-i mas’ûbe ve belki müstehîleden bulunduğu hâlde mehmâ-emken şîvesini gâ’ib itmeyerek tercüme muvaffakiyet nâdire-i âsârdan ma’dûd görülmesine mebnî Nilüfer’e dercine ra’iyyet buyurulur ise on iki bendi tahrîr ve takdîm edilmek üzere bend-i evveli zîr-i varakaya

41 Dursun Şahin, “Ferâizcizâde Mehmet Şâkir Hayatı Sanatı Eserleri”, (Hacettepe Üniversitesi, Doktora tezi, 2007), 34.

42 Mîrlivâ Safvet’in kimliği belirlenmemiştir. Safvet, *Nilüfer*’in yazar kadrosunun açıklandığı çalışmada da biyografisi hakkında bilgi verilmeyen isimler arasındadır, bkz. Hasan Çelik, “Nilüfer Mecmuası: İnceleme, Tahlili Fihrist, Bazı Metinler”, (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans tezi, 1997), 29. Mîrlivâ, Osmanlı ordusunda generalliğin ilk derecesiyken, günümüzde tuğgeralliğe denk düşmektedir, bkz. Kadir Kasalak, “Kara Ordusunda Subay Rütbeleri (1826-1961)”. *Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I* içinde, (Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2001), 395.

43 Mîrlivâ Safvet, “[Tercüme-i Mâtemnâme-i Muhteşem] • [I. bent]”, *Nilüfer* 40 (1307), 446.

44 Mîrlivâ Safvet, “Tercüme-i Mâtemnâme-i Muhteşem • [II. bent]”, *Nilüfer* 41 (1307), 460-461.

45 Mîrlivâ Safvet, “Tercüme-i Mâtemnâme-i Muhteşem • [III. bent]”, *Nilüfer* 42 (1307), 477.

*bi't-terkîm isbâl kılını – Mîrlivâ Safvet*⁴⁶

Mîrlivâ Safvet, *Nilüfer*'de 3 bendini neşrettiği tercümenin yazmasına dair herhangi bir bilgiye yer vermez. Refî''nin tercümesinin yazma metniyle bu neşirde yer alan bentler karşılaştırıldığında yer yer kelime ve mısra bazında önemli farkların bulunduğu göze çarpar. Bu durum Mîrlivâ Safvet'in neşrinde metnin, Karabudak'tan Millî Kütüphane'ye intikal eden yazmadan başka bir nüsha kaynaklığında aktarılmış olduğunun ihtimaline işaret eder. Elbette bu farklar, nâşirden yani Mîrlivâ Safvet'in kendi müdahalelerinden de kaynaklı olabilir. Bu noktada göz önüne alınması gereken bir başka ihtimalse, Gölpınarlı'nın tercümesinde aynı bendin birden fazla kez tercüme edilmesi gibi⁴⁷ Refî''nin tercümesinde de benzer bir durumun söz konusu olabileceğidir. Ancak bu ihtimal, tahminden öteye geçmez.

Tercüme metninin yazmadaki şekliyle Mîrlivâ Safvet neşri arasında görülen bu farkların bazıları kelime bazındadır. Örneğin yakdı yandı † *yandı tütüdi 2/II-2*, olmayub † *turmayub 3/I-3*, çaralarla † *zulmetinden 3/II-5*, irişince † *geldiginde 3/VIII-4* gibi. Farkların bir kısmı mısra bazında sayılabilecek ölçüde büyüktür. Örneğin ol zemânda kühlar gelseydi hem küh üstüne † *kühlar gelmekle hevl-efzâ olub küh üstüne 2/II-4*, âh u dâd belâ idi her sâz u süz-ı Ehl-i Beyt † *kana dönmişdi 'uyûn-ı gussa-düz-ı Ehl-i Beyt 3/III-2*, yer şed oldı zelzeleyle şür ile bu hâk-dân † *ditredi dehşetle gayzından hemân bu hâk-dân 3/IV-3* gibi.

Mîrlivâ Safvet'in neşrinde karşılaşılan bir başka husus, bazı kelimelerin yazmadaki şekli mersiyenin asıl metnine mutabık iken, neşirde uyumsuzluk barındırmasıdır. Birkaçına işaret etmek gerekirse şüriş † *lerziş 1/I-4*, hem dañı † *pertevde 3/VIII-4*, nigün † *çâk u hün 3/I-5* gibi. Birkaç kelime ve terkinse anlama uygunluk göstermediğinden bariz biçimde yanlışlık barındırdığı görülür. Örneğin tercümenin II. bendinde geçen 'toz, toz rengi' anlamındaki Arapça *gubret*⁴⁸ kelimesi, Mîrlivâ Safvet neşrinde anlama uyumsuz biçimde *gayret* şeklinde kayıtlıdır. Benzer şekilde *sâbit-i seyyâre* terkihi yazmada geçtiği bütün yerlerde doğru imla edilmişken, Mîrlivâ Safvet neşrinde *sâbit ü seyyâre* şeklinde aktarılmıştır.

Elbette bu türden durumlara rağmen, Refî''nin tercümesinin Mîrlivâ Safvet gibi yüksek rütbeli bir subay tarafından dikkate alınması ve Bursa'nın ilk edebiyat dergisi özelliğini taşıyan *Nilüfer*'de neşredilmeye başlanması, tercümenin yazıldıktan kısa süre sonra gördüğü ilgiye bir işaret olarak değerlendirilmelidir.

4. Kimliği Meçhul Şair/Mütercim: Refî'

Mütercim gerek tercümesinin başında yer verdiği küçük mukaddimede gerek sonundaki itmam kaydı içerisinde gerekse de başka bir yerde kimliğini aydınlatıcı nitelikte herhangi bir malumat vermez. Tercüme metninin yazmasından elde edilen kırıntı mahiyette sayılabilecek

46 Mîrlivâ Safvet, "[Tercüme-i Mâtemnâme-i Muhteşem] • [I. bent]", 446.

47 Totan, "Abdülbaki Gölpınarlı Divanı (İnceleme-Metin)", 142.

48 Sir James W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*, (Beirut: Libraire du Liban, 1987), 1336; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhîr Tercümesi*, yayına haz. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi, (İstanbul: T.C. Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 2:2217.

bilgilerse mahlas ve tercümenin kaleme alındığı tarih bilgisi olması yönünden son derece sınırlıdır. Refî‘nin tercümesini *Nilüfer*’de neşretmeye başlayan ancak ilk 3 bendini yayımlayabilen Mîrlivâ Safvet de mütercim hakkında herhangi bir bilgi vermez ve birinci bendin başında yer verdiği mukaddime içerisinde onun hakkında yalnızca “bir zât-ı fezâ’ il-simât”⁴⁹ şeklinde genel bir değerlendirmede bulunur. Tercüme metninin yazmasında yazılış tarihinin 25 Cemâziyelûlâ 1275/31 Aralık 1858 biçiminde belirtilmesinden hareketle eserin XIX. yüzyılda kaleme alındığı kesindir. Buna karşın Mîrlivâ Safvet’in, 1307/1889-1890’da yani tercümenin yazılış tarihinden otuz yıl civarında bir süre sonra neşrine başlamasına karşın mütercim Refî‘nin kim olduğu hakkında hiçbir bilgi vermemiş oluşu dikkat çekicidir.

Tercümenin yazılış tarihine yakın senelerde kaleme alındığı bilinen belli başlı şair tezkireleri arasında özellikle Fatîn’in 1853’te tamamladığı *Hâtîmetü’l-Eş’âr*’ında, bir kısmı daha önceki yıllarda kaleme alınan Şefkat, Esad Efendi ve Ârif Hikmet tezkireleriyle müşterek olmak üzere, Refî‘ mahlas ve künyesiyle 7 kişinin biyografisi bulunmaktadır.⁵⁰ Fatîn bu isimlerden altısının vefat ettiği bilgisini verirken, Emîn Refî‘ adındaki şairin ise vefatına dair herhangi bir kayıt düşmez, mersiye söylediğine dair de herhangi bir ayrıntı zikretmez.⁵¹ Tarih bakımından adı geçen kişinin biyografisi mersiye yazıldığı yıla yakın olsa da tercümenin bu isme aitliğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.⁵² Nitekim Fatîn’in tezkiresine zeyl olarak kaleme alınmakla birlikte yer yer 1800’lerin öncesinde yaşamış kişilerin biyografisine yer verildiği bilinen⁵³ İbnülemin Mahmut Kemal İnal’ın *Son Asır Türk Şairleri*’nde⁵⁴ de Emîn Refî‘’nin hâl tercümesine yer verilmiş, Fatîn’in eserinde bulunmayan yeni şiirlerine değinilmiş ancak Fatîn ile benzer biçimde mersiye yazdığına dair herhangi bir bilgiye değinilmemiştir.

Dolayısıyla mersiye kaleme alan Refî‘ mahlaslı şairin biyografisinin ortaya konulabileceği bir kaynak elde değildir. Özellikle tercümenin dibacesinde bizzat mütercim tarafından dile getirilen, mersiye yazılma olarak tercüme edildiği bilgisinden hareketle onun, edebiyat mahfillerinde tanınan, bu konuda mahir bir kişilik olduğu tahmin edilebilir. Bütün bu bilgiler ışığında mütercimin kimliğini şimdilik belirsiz kabul etmek en ihtiyatlı yaklaşımdır.

5. Tercümenin İncelenmesi

Metnin son bendinin devamında aynı hatla düşülmüş itmam kaydına göre 25 Cemâziyelûlâ 1275/31 Aralık 1858 tarihinde tamamlanan tercümede, mütercimin mahlası hem mukaddime hem de mahlashanede geçer. Mukaddimedede, Muhteşem’in dilinden zuhur eden mersiyede bazı anlaşılma noktalar bulunduğunu ifade eden Refî‘, bu mersiye yazılmasının kendisine

49 Mîrlivâ Safvet, “[Tercüme-i Mâtemnâme-i Muhteşem] • [I. bent]”, 446.

50 Fatîn Davud, *Hâtîmetü’l-Eş’âr*, haz. Ömer Çiftçi, (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017), 202-207.

51 Fatîn Davud, *Hâtîmetü’l-Eş’âr*, 207.

52 Müjgan Cunbur, “Refî‘”, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, c. VII, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2007), 310.

53 Ömer Faruk Akün, “İbnülemin Mahmud Kemal”, *DİA*, c. XXI, (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 259.

54 İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 3:1384-1386.

ısmarlandığı bilgisini ifade eder. Bunun yanında tercümeyle ona ihale eden kişi ya da kişilere dair herhangi bir ayrıntı vermez. Tercümenin başında mukaddimeye yer verilmiş olması, manzumenin bir *Divân* tertibi içinde değil, müstakilen hazırlandığı ihtimalini akla getirmektedir. Bentlerin geçiş ifadeleri Farsça yerine Arapça sayılarla belirtilen tercümede çeviri beyitlerin kenarında herhangi bir açıklama ya da kaynak adı zikredilmemiş olup yalnızca IV. bendin beşinci beşliğinde, mersiye türünde kaleme alınmış eser ve istinsahlarda çeşitli biçimlerde rastlanan beddua ifadesi, *jâj-ehâlî-yi Yezîd* terkininin hizasında *la 'net* biçiminde kayıtlıdır.

Tercümenin yazmasında kayıtlı bulunan diğer eser ve manzumelerin tamamının baş kısmında isimleri verilmişken, Refi' nin tercümesinde bulunmamaktadır. Yukarıda değinildiği gibi yazmanın fihristinde ise Refi' nin tercümesi, genel ifade yapısı çerçevesinde bir adlandırmayla "Tercüme-i Mersiye-i Muhteşem" şeklinde belirtilir. Mensur mukaddime içinde "mâtemnâme-i Kerbelâ" terkihi görülmekle birlikte bu ifade, manzumeyi niteleyen bir adlandırmadan daha ziyade, yalnızca Kerbela mersiyesi anlamında kullanılmış olmalıdır. Refi' nin manzumesi mevcut katalogda "Terceme-i Mâtemnâme-i Muhteşem" biçiminde adlandırılmışsa bile bunun eserin niteliğinden hareketle sonradan yapıldığı açıktır.

Metnin mukaddimesinde tercümenin nazım şekli bilgisiyle ilgili olarak tahmis kelimesi geçer.⁵⁵ Tercüme; kafîye örgüsü, gazel dışında bir şiirin yani tercümeyle esas alınan Muhteşem'e ait mersiye'nin terki-bend oluşu ve vasita beyitlerinin çevirisinin şaire ait olması yönünden tahmis nazım şeklinin tanımına aykırılık teşkil etmez.⁵⁶ Vasita niteliğindeki çeviri beyitlerin başka bir şaire ait olabileceği akla gelse de, ne tercümenin mukaddimesinde ne de mahlas beytinin yer aldığı bent içinde bu şekilde bir bilgi yer alır. Mahlashanede Refi' nin beraberinde Muhteşem mahlasının bulunması ise *Devâzdeh-bend-i Muhteşem*'in aslı yapısıyla ilgilidir. Yani Muhteşem, mersiyesinin XI. bendinin vasita beyti hariç tüm beyitlerinde mahlasına yer vermiş olduğu için⁵⁷ Refi' nin tercümesinde de asıl metnin kelime kadrosuna riayet edilmesinden dolayı Muhteşem mahlası metne yansır.

Türk edebiyatı tarihinde tahmis nazım şeklinin tercüme ile ilgili olarak kullanılan örnekler arasında öncelikle, Bûsîrî'nin *Kasîdetü'l-Bürde*'si üzerinde yapılan tahmis metinleri akla gelmektedir.⁵⁸ Refi' nin tercümesi, söz konusu tahmisler arasında özellikle Salâhî-yi Uşşâkî'nin tercüme-tahmisleriyle kısmen benzerlik gösterir. Salâhî, *Kasîdetü'l-Bürde*'yi önce Arapça tahmis etmiş daha sonra bu metni aynı vezin esasında Türkçeye çevirmiştir.⁵⁹ Elbette Refi' nin tercümesinde

55 Nazım şekli yönüyle tercüme, Mîrlivâ Safvet'in neşri kaynaklığında, normal muhammes tanımına uygunluk gösteren muhammes-i müzdevicler başlığa altında değerlendirilmiştir, bkz. M. Fatih Andı, *Servet-i Fünun'a Kadar Yeni Türk Şiirinde Şekil Değişimleri*, 228.

56 Cemal Kumaz ve Halil Çeltik, *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*, (Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları, 2013), 267-279; Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1994), 88; Mustafa Erdoğan, *Türk Edebiyatında Muhammes*, (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 17-19.

57 Kamâl al-Din Muhtaşam Kâşânî (935-996 L.H.), *Haft Divân-e Mohtasam Kâşânî, Vol. 1: Şeybiyye*, 1:466-467.

58 Ebubekir Sıddık Şahin, "Kaside-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümesi", (Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans tezi, 2007), 133-139. *Kasîdetü'l-Bürde*'nin Türkçe tahmisleri hakkında Muallim Nâci'nin görüşleri bkz. Muallim Nâci, *Edebiyat Terimleri: Istilâhât-i Edebiyye*, haz. M. A. Yekta Saraç, (İstanbul: Gökkuşbucağı, 2004), 138-139.

59 Şahin, "Kaside-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümesi", 136; Mehmet Akkuş, *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî*

Salâhî'ninkine birebir benzer bir durum da söz konusu değildir. Refî''nin, kelime kadrosuna riayetle *Devâzdeh-bend-i Muhteşem*'den doğrudan çevirdiği vasıta işlevindeki beyitler ve bunların üzerine ilave ettiği mısraları aynı anda kaleme aldığı düşünülebilir. Bu noktada en güvenilir bilgiler ise tercümenin mukaddimesi içerisinde bizzat Refî' tarafından ifade edilmiştir. Refî''nin söz konusu mukaddime, kendisine havale edilen bu tercümede; hem Muhteşem'in Farsça mersiyesinin anlaşılmasındaki güçlüklerden dolayı Türkçeye tercüme edildiğini ifade etmesi hem de "ikmâl-i sutûr" terkibine yer vermesi bu bağlamda son derece önemli bir ayrıntıdır. Öbür taraftan Refî''nin tercümesinin, klasik edebiyat geleneğiyle bağların bir hayli gevşediği, nazım şekillerinde çeşitli değişimlerin artış gösterdiği⁶⁰ XIX. yüzyılda kaleme alınmış olmasından hareketle; tercümede, tahmis nazım şeklinin gelenek içindeki örneklerinden istisna sayılabilecek vasıfta kullanıldığını düşündürse bile elbette bu ihtimal, tahminden öteye geçmez.

Devâzdeh-bend-i Muhteşem'in bentlerindeki beyit sayısı Refî''nin tercümesi arasında bazı bentler, sayı bakımından birbirine mutabık olmasına rağmen beş bentte farklılık gözlemlenmektedir. Mersiye'nin I, III, VII, VIII, X, XI, XII numaralı bentleri, Muhteşem'in *Dîvân*'ının belli başlı neşirlerinde yer alan şekliyle⁶¹ bent sayısı yönünden uygunluk göstermekteyken; Refî''nin tercümesindeki II, V, VI, IX numaralı bentlerde ise birer beyit eksiktir. Bu türden eksik beyitler, neşirin tercüme esas aldığı nüshadan kaynaklanabileceği gibi Refî''nin tercümesine dâhil etmek istemediği parçalar olarak da değerlendirilebilir.

Refî''nin tercümesinde kullanılan vezin Muhteşem'in terkîb-bendiyle aynı değildir. Muhteşem'in terkîb-bendi muzâri bahrinden *mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün* vezniyle yazılmışken, Refî''nin tercümesi ise remel bahrinden *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* vezniyle kaleme alınmıştır. Tercümenin mukaddimesinde veznin başka bir kalıptan seçilmesinin güçlük barındırdığı ifade edilir. Arapça ve Farsça bazı kelimelerde vezne uydurmak maksadıyla aslı şekillerinden farklı olarak ses/ünlü hece türemesine sıklıkla başvurulduğu görülür. Örneğin *bahîr* [bahr] 2/III-1, *istîze* [sitîze] 4/IV-2, *vakîr* [vaqr] 6/I-1, *haşîr* [haşr] 6/II-1, 2, 3, 4, *kaşîm* [kaşm] 6/II-1, *ebîr* [ebr] 7/II-5, *buğuz* [buğz] 7/III-2, *bir-nevî'* [bir-nev'] 7/VIII-5, *aqîl* [aql] 7/VII-5, *istîz* [sitîz] 9/IV-2, *naşîl* [naşl] 10/VII-1, *şemî'* [şem'] 10/VIII-2, *işkeste* [şikeste] 12/VIII-1 gibi.

Tercüme içerisinde *Devâzdeh-bend-i Muhteşem*'den Türkçeye çevrilerek aktarılan ve tahmis edilen beyitlerin, esas metnin kelime kadrosu ve anlam çerçevesine mutabakatla çevrilmesi hedeflenmiştir. Bununla birlikte bazı kelimelerin tam olarak tercüme edilmediği fark edilir.

(*Salâhî*)'nin *Hayatı ve Eserleri*, (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1998), 145-146.

60 M. Fatih Andı, *Servet-i Fünun'a Kadar Yeni Türk Şiirinde Şekil Değişimleri*, 370.

61 Muhteşem-i Kâşânî, *Dîvân-ı Mevlânâ Muhteşem-i Kâşânî*, be-küşîş: Mihr-Alî Gurgânî, (Tehran: İntişârât-i Kitâbfürûşî-yi Mahmûdî, 1344 hş.) 280-285; Muhteşem Ali bin Ahmed, *Dîvân-ı Muhteşem-i Kâşânî*, bâ-tashîh u mukaddime Ekber Behdârvend, (Tehran: Mu'essese-i İntişârât-i Nigâh, 1381 hş.) 531-538; Kamâl al-Din Muhtaşam Kâşânî (935-996 L.H), *Haftî Dîvân-e Mohtasam Kâşânî*, Vol. 1: *Şeybiyye*, 1:466-467. Neşirler arasında da IV. bendin beyit sayısının farklılık gösterdiğini ifade etmek gerekir. Söz konusu bent, ilk iki neşirde 9 beyit şeklinde iken, sonraki neşirde ise 8 beyittir. Bu bent Refî''nin tercümesinde ise 8 beyit tutarındadır.

V. bentte yer alan, *pör şöd* ifadesi⁶² olduğu gibi, VIII. bentte geçen *çeşm-kâr kerd* fiili⁶³ *çeşm-kâr itmiş*, IX. bentteki *vaşş-i zemîn* terkihi⁶⁴ ise *vaşşî-yi yer* biçiminde aktarılmıştır. Elbette bu noktada tercümenin mukaddimesinde değinilen vezne uydurmanın güçlüğünün de etkili olduğu tahmin edilebilir.

Refi' nin tercümesinde yer yer kafiye kusurları da söz konusudur. Örneğin III. bendin altıncı ve sekizinci beşlikleri, V. bendin ise üçüncü beşliğinde mısralar arasında bu türden aksaklıklar açıkça görülmektedir.

Tercüme metninin imlasında *varise* 1/IV-4, *düşmesün* 1/VIII-1, *berü* 2/I-1, *deñlü* 7/IV-4, *deñlüce* 7/VII-1, *geçinürlerken* 7/VII-4, *idüben* 8/VII-1, *n'itsün* 8/VIII-3, *yapsun* 8/VIII-3, *bigi* 9/III-3, *kanlu* 11/VI-2 benzeri, yuvarlak fonetik yapıdaki imla özelliklerinin yanında; *olmıyor* 1/VI-2, *onda* 12/IV-1, *ışturâb* 8/VII-3, 12/V-1 gibi günümüz Türkçesine daha yakın şekillere de rastlanır. Yazmada -*Up* zarf-fiil eki çoğunlukla *bâ* ile imla edilmiştir. Yer yer akkuzatif ekinin hemze ile gösterildiği *Ka'beyi* V/II-3 gibi örnekler istisna da olsa görülmektedir.

6. Çeviriyazılı Metin⁶⁵

[32b] Metn-i cân-süzî-yi zebân-ı Muhteşemden zühür ve tahmîs-i Refi' ile ikmâl-i sufûr olunmuş olan mâtemnâme-i Kerbelâ bendegân-ı âl-i 'abâya bir manzûme-i süziş-nümâ olub ancak kıadd-i hamîde-i 'ibâresi çâr-seb-i şafak-ı humret-reng-i Fârisiyye ile püşîde olmasına ve mü'tâlâ' aya çeşm-düz-ı rağbet olan ehillâ-yı meħabbet-ibtılânîñ bi'l-'umûm istinbâ-yı mâcerâ eylemeleri ümniyye-i mahşûşasına mebnî ol gül-i hızâb-ı cârr-ı Fârisiyyeniñ şubħ-gâh-ı beyâz-ı Türkiyyeye mübeddel olması bu besîm-i şikeste-zamîriñ egerçi hâme-i dil-şigâfına ihâle olunmuşdur. Emmâ ol nüşha-i süziş-me'âliñ nikât ve 'ibârece kıaleb-i vezne teqallûbi ef' âl-i maş' übe ve belki mü[s]teħileden olmağla mazmûn-ı esef-maqrûnından mehmâ-emken şikeste vü beste bi-tarîķi't-tercümân halk olunan manzûme-i Türkiyyesidir.

62 Kamâl al-Din Muhtaşam Kâşâni (935-996 L.H), *Haft Divân-e Mohtasam Kâşâni*, Vol. 1: Şeybiyye, 1:263.

63 Kamâl al-Din Muhtaşam Kâşâni (935-996 L.H), *Haft Divân-e Mohtasam Kâşâni*, Vol. 1: Şeybiyye, 1:265.

64 Kamâl al-Din Muhtaşam Kâşâni (935-996 L.H), *Haft Divân-e Mohtasam Kâşâni*, Vol. 1: Şeybiyye, 1:266.

65 Tarih itibarıyla tercüme, Tanzimat sonrasında kaleme alınmış Türkçe bir metin olmakla birlikte, yazma eser içerisinde kayıtlı olmasından dolayı tam transkripsiyonlu şekilde sunulmuştur. Aslı yazımı dışında harflerle yazılan kelimeler haricinde yazmadaki imlaya sadık kalınmış, bu türden kelimelere ise dipnotta işaret edilmiştir. Metinde yazılmayan ve neşirde tamir edilen kelimeler köşeli parantezle gösterilmiştir. Çeviriyazılı metnin aktarımında R. Rahmeti Arat tarafından hazırlanan *Türk İlmî Transkripsiyon Kılavuzu*'na uyulmuş, bazı Farsça kelimelerin bünyesinde yer eden vâv-ı ma'dûle hakkındaysa Tulga Ocak'ın teklifleri göz önünde bulundurulmuştur, bu çalışmalar için bkz. R. Rahmeti Arat, "Türk İlmî Transkripsiyon Kılavuzu". *Makaleler I* içinde, haz. Osman Fikri Sertkaya (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987), 32-68; Tulga Ocak, "Labial Hı'nın Çeviriyazıda Yazımı Sorunu", *Çağdaş Türk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış Nevin Önerik Armağanı* içinde, haz. Mehmet Ölmez (Ankara: Simurg Yayınları, 1997), 167-172.

[Remel - · - - / - · - - / - · - - / - · - -]

Bend-i Evvel

I.

1. Bu ne bārişdir ki inmiş böyle ebr-i māteme
Bu ne rīzişdir ki tölmiş cām-ı çeşm-i pür-neme
3. Bu ne sūzişdir irişmiş sīnede nezd-i ğama
Bu ne şūrişdir ki düşmiş bunca halk-ı 'āleme
5. *Nevhalar vech-i 'azādan mı içündür māteme*⁶⁶

II.

- [33a]
1. Bu ne āteşdir ki bunca şu' le-ver olmuş hemîn
Yağdı yandı cümle-i ārām u şabr-ı ehl-i dīn
 3. Düşdi cānlar hayrete⁶⁷ gūyā ki vaqt-i vā-pesīn
Yeryüzünden ne kıyāmetdir ki kopdı añsızın
 5. *Nefh-i şūr olmaqsızın tā vardı 'arş-ı a'zama*

III.

1. Qaddi ham⁶⁸ oldı nedendir işbu çerhiñ rüz-u-şeb
Nāhun-ı kavş-i hilāl ile hırāşīde 'aceb
3. Şām-ı mātemde perīşān-mūlara n'oldı sebep
Qağı yerlerden hubūb itdi bu şubh-ı tīre heb
5. Vardı kārı bu cihān hem halkınıñ hem der-heme

IV.

1. Şābit-i seyyāreler üzre düşübdür inqılāb
Rište-i naẓm-ı cihān oldı bu yüzden piç ü tāb
3. Gerdişinde sehv ile bu çerhe geldi ıztırāb
Varise mağribden olmışdır tūlū'-ı āf-tāb
5. *Böyle āşüb irdi zerrāt-ı cihān u 'āleme*

V.

1. Hāymesi⁶⁹ çerhiñ yere düşdi disem olmaz ba' īd
Bu zemīnde ser-niğūn oldı disem olmaz ba' īd
3. Cümle cānlar hem sefer kıldı disem olmaz ba' īd
Bu kıyāmetdir irüb kobdı disem olmaz ba' īd
5. *Resthīz-i 'āmedir dinse sezā muharreme*

66 Anlam açısından kısmen aksak sayılabilecek vasıfta olan bu mısra, Mirlivā Safvet'in neşrinde ise şu şekildedir:
nevhalār o vech-i 'azādan içündür māteme

bkz. Mirlivā Safvet, "[Tercüme-i Mātemnāme-i Muhteşem] • [I. bent]", 446.

67 Yazmada *hı* ile imlali.

68 Yazmada *hā* ile imlali.

69 Yazmada *hā* ile imlali.

VI.

- [33b] 1. Meşriq-ı ' izzetde olmaz zerre-veş bîm-i zevâl
 Hâlvet-i vuşlatda dahı olmıyır fikr ü hayâl
 3. Pîş-gâh-ı qurbde aşlâ gam için yokdur mecâl
Bâr-gâh-ı kuds ise gerçi degil cā-yı melâl
 5. *Başların indirdi kudsîler de zânû-yı gâma*

VII.

1. Nevha eyler gâmlarından bu cihân halk-ı cihân
 Rûz-şeb ağlar yanarlar âşikâr u hem nihân
 3. Dîdelerden müşk-efşândır dahı hem hüriyân
Nevha eylerler melâ'ik ins ü cin tırmaz hemân
 5. *Hep 'azâ-güyân olub Muhtâr-ı zād-ı âdeme*

VIII.

1. Varlığı virmişdi ol şâhiñ cihâna zîb ü zeyn
 Mâteminden ins ü cinne düşmesün mi şür [u] şeyn
 3. Encümen-efrûz re'y-i rüşeninden neyyireyn
Âsmâniñ şemsidir hem dahı nûr-ı meşrikeyn
 5. *Tâ kenârında Resûliñ perveriş bulmuş Hüseyn*

Bend-i Şânî

I.

1. Kandedür gelsün berü ol kışse-h'ân-ı Kerbelâ
 Vâkıf-ı esrâr-ı hâlât-ı zemân-ı Kerbelâ
 3. Söylesün ahvâli olsun tercemân-ı Kerbelâ
Hurde-tûfân-ı şikeste keştî-bân-ı Kerbelâ
 5. *Hûn u hâk ile fütâdedir yabân-ı Kerbelâ*

II.

- [34a] 1. Lâle-reng ile şafaqda añladıñ mı gubreti
 Hûn ile âlüde tutmaqda ' azâ-yı hâzreti
 3. Seyl-i eşkiñ dîdelerden ol sebebden keşreti
Rûzgârûñ çeşmi her dem ağlamaqdır 'âdeti
 5. *Hûn ile tölmişdi zîrâ vâdiyân-ı Kerbelâ*

III.

1. Bir bahirden qalmamışdı eşkden gayri habâb
 Bârişñ hiç itmemişdi eşkden gayri şehâb
 3. Yeryüzi de içmemişdi eşkden gayrice âb
Dest-i 'âlem tutmamışdı eşkden gayri gül-âb
 5. *Beslemişdi güllerini bû-sitân-ı Kerbelâ*

IV.

1. Kerbelâyı menzil itdi çün o şâh-ı ins ü cân
Rûz-ı evveldeki tuhfe geldi ol dem armağan
3. Bağlamışlar âbı bî-âb kaldılar mihmâniyân
Âb için gördi revâ tazyîk ile hep Kûfiyân
5. *Âbdan oldu naşîbsiz mihmân-ı Kerbelâ*

V.

1. El-‘aşaşdan cāna vardı kārı ol serverlerin
Güş idince Hızra ye’s el virdi dökdi yaşların
3. *Çan ile taldı gözi zānūya indirdi serin*
Bir taraftan Hāricî ey-vā ider yek-dīgerin
5. *Hātemiñ emdi şusuzluğdan o hān-ı Kerbelâ*

VI.

- [34b]
1. Ğalib oldu nā-kesāna kīne vü buğz u haşed
Bāb-ı âbı eylemişler Ehl-i Beyte cümle sed
 3. Teşne-leb hālinde olmışdır cüdā serden cesed
Teşnegāndan el-‘aşaş feryād u zārî el-meded
 5. *Tā irişmişdir semāvāta fiğān-ı Kerbelâ*

VII.

1. Ser-te-ser zerrāt-ı ‘ālem süz-nāk ü derd-mend
Āteş-i ğayretle lertzān oldu mānend-i sipend
3. *Zāhir olduğda bu deñlü hādişāt-ı bî-menend*
Cümle-i nüh-îāk-ı eflāk oldular endüh-mend
5. *Havf-ı haşm ile harem efğāmı olduğda bülend*

Bend-i Şâliş

I.

1. ‘Ālemiñ eyyāmı [hep]⁷⁰ kır-gün olaydı kâşkî
Āh-ı mazlümān gibi şeb-gün olaydı kâşkî
3. Kūh u deşti olmayub Ceyhūn⁷¹ olaydı kâşkî
Perde-i gerdūm da niğūn olaydı kâşkî
5. *Şābit-i seyyāresi hem dūn olaydı kâşkî*

II.

1. Geldi ol dem çünki her endüh endüh üstine
N’olur idi taş yağaydı kavm-i mekrūh üstine

70 Vezin gereği ilave edildi.

71 Yazmada *hı* ile imlali.

3. Seyyi'âti 'atf olunmaz mı o maqbûh üstine
Ol zemânda kûhlar gelseydi hem kûh üstine

5. *Karalarla yeryüzi şeb-gün olaydı kâşki*

III.

[35a] 1. Ol zemân-ı şâm siyeh olmuşdu rûz-ı Ehl-i Beyt

Âh u dâd belâ idi her sâz u sûz-ı Ehl-i Beyt

3. Ol vakit derd ü enîn âteş-furûz-ı Ehl-i Beyt

Ol zemân ki âh u vâh-ı cân-sûz-ı Ehl-i Beyt

5. *Şu'lesiyile işbu gerdûn dûn olaydı kâşki*

IV.

1. Çünkü ol dem zû'l-cenâh-ı merkebi-şâh-ı cihân

Hayme-gâha⁷² toğrı oldı bî-süvâr-âne revân

3. Yer şed oldı zelzeleyle şûr ile bu hâk-dân

Ol zemânda gerdişinden kalmadı bu âsmân

5. *Yeryüzi de lertzeye maqrûn olaydı kâşki*

V.

1. Lâle-i bâğ-ı şehâdet çünkü olmuş rîş-nâk

Gül gibi ten pâre pâre gonce-âsâ çâk çâk

3. İns ü cinniñ vardı feryâdı semekden tâ simâk

Oldı ol şâh-ı şehîdiñ peykeri âlûde hâk

5. *Cümle cânlar dahı hep birûn olaydı kâşki*

VI.

1. Ehl-i Beyt-i keştî-yi Nûhuñ re'îs ü nâ'ibi

Gerd-i gamla tolmış idi dâmen-i rûz u şebi

3. Bî-cemâ'at kâldı ol âl-i 'abânîñ hâtıbi

Ol zemân oldı şikeste keştî-yi âl-i nebî

5. *Cümle 'âlem garķ-ı bahr-i hûn olaydı kâşki*

VII.

[35b] 1. Rûz-ı ferdâ dâhil-i maşşer olunca ol li'âm

Gör nice icrâ ider Qahhâr-ı Hayy u Lâ-Yenâm

3. Olmadı mı anlara ma'lûm 'aceb işbu peyâm

Rûz-ı maşşerde vezân olduķda qahr-ı intiķâm

5. *Rû'yete bây u gedâ me'zûn olaydı kâşki*

72 Yazmada *hâ* ile imlali.

VIII.

1. Dīdegān-ı cevri geldikde fezā-yı maḥşere
Dāğ-ı diller şāhidānı cem^ç olunca maḥzere
3. Cümle tūmārlar şunıldıķda yed-i peygāmbere
İrişince āl u evlād-ı Nebīye velvele
5. *‘Arşā da erkānına da gelmeye mi zelzele*

Bend-i Rābi^ç

I.

1. Çün dikildi ‘āleme şol gün livā-yı ibtilā
Andan olmuşdır ‘ibāret perde-i mātem-serā
3. Çekdiler gül-bāng mihmān-ı ğam u derd-i belā
Ḥūn-ı ğamla ‘ālemyān üzre urdılar şalā
5. *Ce’şini tıtdı nebīler ol şālāyı ibtidā*

II.

1. Düzdi ğamla sufresini dest-i każā nāgehān
Pīş-gāh-ı ḥalkā ‘arz itdi mişāl-i armağān
3. Vüs^ç at-i hażmınca her kes nūs iderler ān [zem]ān
Evlıyāya iricek nevbet ḥam oldı āsmān
5. *Müst olub bir tolu dārbetle daḥı Şīr-i Hudā*

III.

- [36a]
1. Ol cema^ç kim bī-neseb bī-aşl u bī-raḥm-i la^ç ĩn
Ḥānedān-ı Muştafāya tıtdılardı ḥışm u kīn
 3. Düzdiler her neyse esbābıñ nihānı der-kemīn
Aḥger-i elmās-rīzden bir şerār-ı āteşīn
 5. *Am da mi‘rāc idindi şāh-zād-ı müctebā*

IV.

- [36b]⁷³
1. Kāşkī ol gün yanaydı ḥaymesi⁷⁴ bu ‘ālemin
Āteş-i istīzesinden kim o kavm-i meş’emin
 3. ‘Arşā vardı dūd-ı āhı dūd-mān-ı ḥātemin
Ba‘de bir perde kime kimse degildi maḥremın
 5. *Am Yeşribden qopardılar berāy-ı Kerbelā*

73 Bu bendin ilk beşliğinden sonra araya başka bir parça girdiğinden dolayı manzume bu varaktan devam etmektedir.

74 Yazmada *ḥā* ile imlali.

V.

1. Şaf şaf oldu Kerbelâda ' asker-i düzeḡ-ķarâr⁷⁵
Sû²-i ķaşd-ı evliyâ-yı ḡazrete ķavm-i şerâr
3. Belki aḡz-ı intikâma ṡurdılar çendîn hezâr
Tünd-bâd-ı tîşe-i istîzeden şoldı behâr
5. Ol zemân pejmürde oldu gül-şen-i âl-i 'abâ

VI.

1. Mâtem-i âl-i ' abâdan çün zemîn oldu ṡabîd
' Aķıbet buldı yerin ol jâj-châlî-yi Yezîd⁷⁶
3. Eylemişler cümle aşḡbî temâmıyile şehîd
Pes o đarbeden ki kebd-i Muştafâ oldu derîd
5. 'Azm-i Kevsar itdi ol dem nûr-ı çeşm-i Murtażâ

VII.

1. Ol gürûh-ı düzeḡîlerden⁷⁷ o fevc-i kîne-cû
Oldılardı ķaşd-ı şâh-ı dînden kim kâm-cû
3. Döndirince ḡayme-gâh-ı ḡazrete⁷⁸ ve _ân-gâh rû
Oldılar ehl-i ḡarem feryâd-kunân ḡuşâde-mû
5. Kâşîd-ı dervâze-i vahdet-serâ-yı kibriyâ

VIII.

- [37a]
1. ḡacletinden⁷⁹ çeşm-i eflâk oldu pür-hûn-ı ḡızâb
Rû-yı mihr ü mâh-ı gerdündan silindi âb u tâb
 3. Perde-dârân-ı ḡarem rûyın ḡorince bî-niķâb
Oldı Tâvûs-ı Mu'azzam ser-be-zânû-yı ḡicâb
 5. Tîrelendi çeşmine ol demde rû-yı âf-tâb

Bend-i ḡâmis

I.

1. Dâd u feryâd olsun ol demden ki vaķt-i vâ-peşîn
Ġonce güller gibi çâķ olmuş vücûd-ı nâzenîn
3. Bûse-gâh-ı Muştafâya ķıydı ol rûz ḡaķîrîn⁸⁰

75 Yazmada ḡı ile imlali.

76 36b derkenar notu: la'net.

77 Yazmada ḡâ ile imlali.

78 Yazmada ḡâ ile imlali.

79 Yazmada ḡâ ile imlali.

80 Yazmada açıkça ḡaķîrîn biçiminde imlali olan kelimenin veznin son cüzünü aksattığı açıktır. Bu noktada kelimenin müştakından, benzer anlamdaki ḡaķar kelimesi dikkat çekmektedir: "[el-ḡaķar] (fethateynle) Bir sebeple sonradan hor ve ḡakîr olmak ma'nâsındır", bkz. Mütercim Âsım Efendi, Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi, 2:1879.

Hün-ı hulk-ı teşneden⁸¹ çün ergevân oldu zemîn

5. *Cüş ile andan varub tâ zirve-i 'arş-ı berîn*

II.

1. *Çeşm-i mihr ile mehinden çün felekler dökdi âb*

Düşdi gerdün-veş bu kevine hâke ine pîç ü tâb

3. *Ka' beyi hem lerz-nâk itdi bu cüş-ı ıztırâb*

Pek qarîb idi ki olsun hâne-i imân harâb

5. *Örselendi tâ bu kevn-i hayme-i erkân-ı dîn⁸²*

III.

1. *Küfiyân çün tîğ-i kîni urdılar kıdd ü sere*

Hep harem ehline düşmüşdür gumüm-ı velvele

3. *El-firâkuñ irdi hıyni vahşî-yi baħr ü bere*

Ķâmet-i naħl-i bülendi düşdi ol şâhıñ yere

5. *Âsmâna vardı tâ bu gerd-i fûfân-ı zemîn*

IV.

[37b] 1. *Ķalkmış idi hâk-i deşt-i Kerbelâdan bir ğubâr*

'Aql u hüş-ı cinn ü insi eylemişdi târ-mâr

3. *Ķalmadı gerd-i yabân içre daħı şabr u qarâr*

Ol ğubârı tîz irişdirdi Resûle rûzgâr

5. *Hâk-i Yeşribden haber-dâr oldu çerħ-i heftumîn*

V.

1. *Çekdi andan çeşm-i 'ibret-bînine eflâk nîl*

Âteş üzre urdı gendin ħâzret-i beytû'l-Ķalîl

3. *Ķuşşadan şad çâk itdi câmesin peyk-i Celîl*

Atdı gerdündan ser-â-pâ kisvesin tâ ka'r-ı Nîl

5. *Ķışşadan âgâh olunca 'İsî-yi gerdün-nişîn*

VI.

1. *Rûzgârıñ gözlerinden eyleyince hün cüş*

Rûzlar oldu berehne giceler hem ķîr-püş

3. *Çün olunca nevhâlardan enbiyâ şaffi ħamüş*

Ķulĝuleyle pür şod olmuştır felek itdi ħurüş

5. *Enbiyâ ardınca coşdı ħâzret-i Rûħu'l-Emîn*

VII.

1. *Hüşlar oldu hücüm-ı ħayl-i ĝamdan pây-mâl*

Ķalmış idi mürde-âsâ bî-tefekkür bî-ħayâl

81 Yazmada *ħı* ile imlali.

82 Yazmada *ħâ* ile imlali.

3. Hâsb-i hâl oldu ' uķüle bu tedârük bu maķâl
Gerçi olmuştır melâletden berî ol Zû'l-Celâl
5. *Ol gönüller içredir olmaz gönüller bî-melâl*

[38a]

Bend-i Sâdis

I.

1. Ol vaķit kim düşmenân urmuşlar idi dest-i ğam
Sâkinân-ı haymeye⁸³ gösterdiler râh-ı ' adem
3. Hâfızân-ı hayr u şerr ü kâtibân-ı medh ü zem
Ķorķaram ki uralar anlar için bir h'oş raķem
5. *Defter-i a'mâli üzre rahmet ile bir kalem*

II.

1. Mâcerâyı porsiş⁸⁴ itdikde kerem-kân-ı haşır
Fitne-engîz olsa vardır câyı dâmân-ı haşır
3. Ser-te-ser maħlûķ ile tılduķda dîvân-ı haşır
Ķorķaram ki bu günehten hep şeff'ân-ı haşır
5. *Şerm ideler seyyi'ât-ı halk için urmaĝa dem*

III.

1. Haşre hûn-âlûdesiyle geldiginde şâh-ı dîn
Maħşere düşse yeri vardır bir âh-ı âteşin
3. Ehl-i Beytiñ cümlesi itdikde feryâd u enîn
Dest-i huşm-ı Haķ zuhûr itse gerek ez-âstîn
5. *Gösterişde dest-i Ehl-i Beyt ile ehl-i sitem*

IV.

1. Encümin çeşmiyle çok yaşlar gelür eflâkden
Dâĝ-dâr olur güneş şabr-ı girîbân-çâkden
3. Nerde kaldı gelmeye hûn dîde-i nem-nâkden
Âh ol demden ki hep hûnîn-kefenle hâkden
5. *Şu'le-i âteş gibi âl-i 'Alî çekse 'alem*

V.

[38b]

1. Ol gün olsun âşikâr olurdu şân-ı Ehl-i Beyt
İntikâm eyyâmıdır ol bî-gümân-ı Ehl-i Beyt
3. Kim o gündür vaķt-i dâd-ı düdmân-ı Ehl-i Beyt
Ol zemân feryâd-ı şad şeh-zâdegân-ı Ehl-i Beyt
5. *Ursalar gül-gün kefenle 'arşa-i 'arşa ķadem*

83 Yazmada *hâ* ile imlali.

84 Yazmada *porşiş* biçiminde imlali.

VI.

1. Şol kavim kim itmemişlerdi cefâdan ihtirâz
Dest-i zulmi eylemişler Ehl-i Beyt üzre dirâz
3. Mağfîret ümmîd ider Hakkı yine eyler melâz
Şâhib-i ehl-i haremde var mı ümîd-i niyâz
5. *Ol kesân kim tîğlerinden rahne-dâr oldı harem*

VII.

1. Gör revâ mı fırça-i nâ-pâk saña ez-în kabîl
Zümre-i pâkânı âzâr ide bî-mişl ü 'adîl
3. Ehl-i Beyt-i Muştafâyı tütalar böyle zelîl
Ber-sinân eyleyeler şol bir seri kim Cebra'îl
5. *Yıkamış gîsû-yı müşkîniñ ez-âb-ı selsebîl*

Bend-i Sâbi^c

I.

- [38b]
1. Bu şağâyı çünki ızhâr itdi kavm-i nâ-bi-kâr
Şubh-ı beyzâ-yı sefid oldı şeb-âsâ kabr-i târ
 3. Mâtem itmişdir bütün zerrât-ı 'âlem âşikâr
Nîzeler üzre dizildikde serân-ı müşk-bâr
 5. *Ser-berehne geldi h'urşîd-i cihân ez-kühsâr*

II.

- [39a]
1. Ehl-i Beyte çok cefâlar itdi ol şüm-ı gürüh
Kağısın zikr eylesem hayret-fezâdır bi'l-vücüh
 3. Seyl-i eşk-i nâzenînân gayretinden bâ-şüküh
Mevc-i deryâ-yı hevâ kalkub tolanmış küh küh
 5. *Süzilüb çeşm-i ebirler ağlamışlar zâr zâr*

III.

1. Eylemişdir ol vakit ol fırça-i dâll ü haşîn⁸⁵
Bir buğuz kim tâ zamâ'ir içre olmuş müstekîn
3. Kim görülseydi melâ'ikde müştî efgân cebîn⁸⁶
Zelzele oldı dir idik işbu hâk-i mutme'in
5. *Hem de dirdik gerdişinden kaldı çerh-i bî-çarâr*

IV.

1. Vaşşet alurdu o dem ki ol ğarîbân bî-emîr
Ol cefâ-cû Kûfiyân elinde qalmışlar esîr
3. Râst olmuşlar iken ya' nî 'aşâ-veş dest-gîr

85 Yazmada *hâ* ile imlali.

86 Bu mısra anlaşılammıştır. Başka bir biçimde okunup anlamlandırılabilir.

Lerze geldi tâ o deñlü 'arşa kim bu çerh-i pîr

5. *Şübheye düşmişdi kim oldu kıyâmet âşikâr*

V.

1. *Şöyle bir hergâh⁸⁷ kim çerh olamaz aña hisâb*

Qubbesiniñ pertevi mâha tutilmışdı niqâb

3. *Âf-tâbı hacle-gâhı nûrı eylerdi kebâb*

Haymesiyçün⁸⁸ gîsû-yı hûrân⁸⁹ olmuşdı tınâb

5. *Ser-nigün itdi habâb-âsâ muhâlif rûzgâr*

VI.

[39b]

1. *Ġam pelâsından döşetmiş nâka-i eflâk-i nîl*

Cevr-i düşmeden qalınca bî-enîs ü bî-delîl

3. *Beste-i dest oldılar bîçâre maħbûs u zelîl*

Bir cema' kim maħmili pâsın tutardı Cebra'îl

5. *Bî-'amârî oldılar ol maħmil-i üştür süvâr*

VII.

1. *Bir cema' kim her ne deñlüce görilse rif' ati*

Ĥazret-i peygâmbere râci' olurdu hürmeti

3. *Anlara itdi haķâret gör o qavm-i nekbeti*

Bir tarafdan geçinürlerken Muħammed ümmeti

5. *Cebra'îl olmuş idi rûh-ı Nebîden serm-şâr*

VIII.

1. *Devri çerhiñ düzdi âlüde-keder bir dürd-i câm*

Zindelig âbiñ anuñçün eylemişdir telh-kâm

3. *Eylemiş cânlar daħı 'azm-i sefer çün ihtimâm*

Küfeden hayl-i elem⁹⁰ itdikde ol dem 'azm-i Şâm

5. *Bir-nevi' söyler 'aķıllar maħşer itmişdir kıyâm*

Bend-i Şâmin

I.

1. *Dîde-i cemmâzeye düşdükde şâhib-ķudsiyân*

İhtiyâr elden gidüb hem qalmadı tâb u tevân

3. *Sîne darbıyla serândan şanki düşmişdir zebân*

İttifâķan her yañadan düşdi râh-ı kârvân

5. *Oldı maħşer olması haķķında bir vehm-i gümân*

87 Yazmada *hâ* ile imlali.

88 Yazmada *hâ* ile imlali.

89 Yazmada *hi* ile imlali.

90 Yazmada *hâ* ile imlali.

II.

- |40a| 1. Oldı hūn-ı Kerbelā bu ‘āleme āteş-çekend
Dīdeler de yandı merdümle de mānend-i sipend
3. Ehl-i Beytiñ āh u zārı oldı gāyetle bülend
Şeş-cihāt oldı şadā-yı nevhâlardan derd-mend
5. *Giryē-dār oldı melekler hem de heft-i āsmān*

III.

1. Bu fiğāniñ şıyti baħr ü berre olduĸda resīd
Nerde varsa huşk ü terler cümle oldı nā-bedīd
3. Vaħş ile tayra d[ahı]⁹¹ bu mācerā geldi şedīd
Oldı āhūlar hemān şahrālarından pā-keşīd
5. *Nerde varsa itdi t̄ā’irler de terk-i āşiyān*

IV.

1. Olmamışdı böyle bir dem işbu kevnīñ fetreti
Kāle gelmez Ehl-i Beytiñ iztīrāb-ı fūrķati
3. Āħir oldı dīdeler eşki gōñüller rikķati
Zāhir oldı arada yevm-i kıyāmet vaħşeti
5. *Ehl-i Beytiñ çeşmine dūcār olunca küşteĸān*

V.

1. Her ne deñlü gözyaşı olmışsa yüzde āşikār
Kerbelāyı eylemiş hūn-ı cigerler lāle-zār
3. Sūziş ü āh-ı füzūnlar hem berīdir ez-şümār
Ol şehīdāna ne deñlü itmiş ise çeşm-kār
5. *Ol kadar kār eylemişdir anlara tīĸ u sinān*

VI.

- |40b| 1. İmtihān-peymā olan ol Ehl-i Beyt-i sermedī
Cümlesi dōkmekde iken seyl-i eşk-i bī-ħadī
3. Pāre-i kebd-i Resūl-i Kibriyā-yı emcedī
Ya’nī çeşm-i duħter-i Zehrā-yı bint-i Aħmedī
5. *Peyker-i şāh-ı şehīdāna dūşince nāgehān*

VII.

1. Selb idüben ihtiyārīsin bedenden ol ulu
Lü’lü²-i eşk ile tōldurdı cihānı sū-be-sū
3. İştīrābı gāyete irdi olub piçīde-mū
Eylemişdir na’re-i hāzā Hüseyn andan ĸulū
5. *Düşdi āteş ĸüyiyā andan cihāna ol zemān*

91 Yazmada kelimenin yalnızca *dāl* harfi yazılmıştır, vezin ve anlam gereği bu şekilde tamamlandı.

VIII.

1. Çünkü ol mihr-i sipihri gördi ol mağz-ı ' uçul
Hāk ile hūn içre yanmış pāre-i kebd-i Resul
3. Kalmadı bir tesliyet n'itsün ne yapsun ol melul
Pes zebān-ı iştikāsi birle ol ehl-i kabul
5. *Yeşribe doğru dönüb vechiñ didi kim yā Resul*

Bend-i Tāsi'

I.

1. Bir nazar kıll bu hümāyūn-ı Hüseyniñdir seniñ
Boyanan bu hūn-ı gül-gūna Hüseyniñdir seniñ
3. Ser-borīde baq bu mevzūna Hüseyniñdir seniñ
Düşekalmış işbu hāmūna Hüseyniñdir seniñ
5. *Dest ü pā āzurde hūnīne Hüseyniñdir seniñ*

II.

- [41a]
1. Germ-sāz-ı rūzdan bu naḥl-i ter kalmış şusuz
Şem' -i şeb-efrūzdan bu naḥl-i ter kalmış şusuz
 3. Navek-i dil-dūzdan bu naḥl-i ter kalmış şusuz
Āteş-i cān-sūzdan bu naḥl-i ter kalmış şusuz
 5. *Dūdi vardı tāk-ı gerdūna Hüseyniñdir seniñ*

III.

1. Dīn bābından idi ol serveriñ kaşd-ı özi
Dā'imā i' lā-yı dīn-i Muştafā idi sözi
3. Gör kim ile yaqdı yandırdı bu bigi öksüzi
Ġarqa-i baḥr-i şehādet kim boyandı yeryüzi
5. *Mevc-i hūndan la'l-i gül-gūna Hüseyniñdir seniñ*

IV.

1. Geldi tāc u taḥtı tārāc itdi düzd-i ḥārişāt
Berq-i istīzden yanub ḥürmetiñe şabr u şebāt
3. Teşne-i cām-ı şehādet işbu dil-sīr-i ḥayāt
Bu leb-i ḥuşk [dūr]⁹² futāde deşt-i hāmūn-ı Furāt
5. *Demlerinden döndi Ceyḥūna Hüseyniñdir seniñ*

V.

1. İşbu ber-dār-ı şecā' at işbu gerdūn-bār-gāḥ
Kūs-ı riḥlet urdı bu köhne serādan pādişāḥ

92 Yazmada bu kelime yazılmamıştır, mersiye metninin aslına riayetle bu şekilde tamamlandı, bkz. Kamāl al-Din Muhtaşam Kāşāni (935-996 L.H), *Haft Divān-e Mohtasam Kāşāni*, Vol. 1: Şeybiyye, 1:466.

3. Şeh-süvâr-ı deşt-i hāmūn-ı şehâdet vâh u âh
Kim sipâh u hayl-i eşk⁹³ ile bu şeh-zâde bu şâh
5. Hâr-gâhdan geldi bîrûna Hüseynîndir seniñ

VI.

- |41b| 1. İşbu şâh-ı şâh-bâz küngüre-i ‘arş-ı berîn
Bâl ü persiz düşmen ile harbe⁹⁴ çıkdı bî-kemîn
3. Nahl-i zîbâ ergevânîsi düşünce ber-zemîn
‘Âkıbet işbu huçeste-peyker ü pāk-i cebîn
5. Bâ‘iş oldı âh-ı efvûna Hüseynîndir seniñ

VII.

1. Şekvesin güş eylemişdi hazret-i ‘âlî-cenâb
Rûzgârîñ dîdesinden cûşa geldi hûn-ı âb
3. Mevc-i eşkinden pür oldı ‘âlem içre iztîrâb
Döndirüb vechiñ Baķı‘a itdi Zehrâya hıtâb
5. Eyledi murğ-ı hevâyı vahşî-yi yeri kebâb

Bend-i ‘Âşır

I.

1. Ey şefîkâm mübtelâ-yı şad belâya baķ hele
Bir oñılmaz dâğa düşmiş mübtelâya baķ hele
3. Nâz-perver mîve-i âl-i ‘abâya baķ hele
Ey enîs-i dil-şikestem bu araya baķ hele
5. Biz⁹⁵ garîb ü bî-kes ü bî-âşinâya baķ hele

II.

1. Bu şehîdân zübde-i âl-i peyâmberdir bular
Bu yatanlar zâde-i Sâķî-yi Kevşerdir bular
3. Nür-ı çeşm-i hazret-i Zehrâ-yı Ezherdir bular
Gendi evlâdîñ şefî‘-i rûz-ı maķşerdir bular
5. Varıta-i ehl-i ‘ukûbetde cefâya baķ hele

III.

- |42a| 1. Ey şefîkâm âremîde ravza-i bâğ-ı cinân
Cümle âsûde keş-â-keşden fehûr u şâdmân
3. Ger zamîrinde degilse hâlimiz böyle ‘ayân
Hulde var eyle hicâbından bu sırrı der-miyân
5. Bu muşîbetlerimiz çün hep melâya baķ hele

93 Yazmada *hâ* ile imlali.

94 Yazmada *hı* ile imlali.

95 Kelime yazmada bizim biçiminde yazılmışsa da vezne ve mersiyenin asıl şekline uygun değildir, bkz. Kamâl al-Din Muhtaşam Kâşânî (935-996 L.H), *Haft Divân-e Mohtasam Kâşânî, Vol. 1: Şeybiyye*, 1:466.

IV.

1. Ger kıyās-ı nefis idersen rüşen olurdu saña
Kūfiyānıñ yüzlerinden çekilen cevr ü cefā
3. Biz neler gördük neler görmüş degil çeşm-i fenā
Bizlere şöyle hurūşān itdi ebr-i Kerbelā
5. *Fitne-i seyle bu mevc-i her belāya bak hele*

V.

1. Hālimiz bu gerdiş-i devrāndan gāyet zebūn
Laḥza laḥza tīrelendi [d]erdimiz⁹⁶ oldu füzūn
3. Bāriş-i ḳahrıñ bize yağdırdı cümle çerḫ-i dūn
Mīve-i bāğ-ı fu'ādıñ gör yatur ālūde hūn
5. *Serleri hep nīzelerde bu revāya bak hele*

VI.

1. Gör Hüseyniñ kim giriftār-ı ḳaṭār-ı ehl-i Şām
Şu ḫelāl iken aña hem bī-sebeb oldu ḫarām
3. Birbirinden bak cüdā olmuş[dır]⁹⁷ o a' zā-yı tām
Ola bir serdir ki ber-dūş-ı Nebī idi müdām
5. *Ṭu'me-i nīze ile oldu cüdāya bak hele*

VII.

- |42b|
1. Bir naḫil kim revnaḳ-ı bāğ-ı bahārıñdı seniñ
Bir şemi' kim mūnis-i şebhā-yı tāriñdı seniñ
 3. Şöyle bir gevher ki dürr-i şāh-vārıñdı seniñ
İşbu ten kim perveriş-yāb-ı kinārıñdı seniñ
 5. *Böyle ḡaltān oldu ḫāk-i Kerbelāya bak hele*

VIII.

1. Faḫr-i ' Ālem hıfzımız çün nuşḫı müzdād eyledi
Bu Ziyād oğlu Nebīniñ ' ahdini yad eyledi
3. Neylediyse ol saña murdār-ı nā-şād eyledi
Ey Resūlūñ beż'esi İbni Ziyād dād eyledi
5. *Bir denī çün ḫāk-i Ehl-i Beyti ber-bād eyledi*

Bend-i İḫdā- ' aşer

I.

1. Yine bu gerdiş ne gerdişdir ki bünyād eylediñ
Nāle vü feryād ile āfākı ber-bād eylediñ

96 Yazmada kelimenin ilk harfi eksiktir.

97 Vezin ve anlam gereği ilave edilmiştir.

3. *Zulmi āyā ‘ālem içre sen mi icād eylediñ*
Çerh-i ğāfil söyle şöyle sen mi bī-dād eylediñ
5. *Hıřm u kīniñ neydi bunca zulmet ābād eylediñ*

II.

1. *Eylediñ pīrāne-serle böyle devr-i nā-ķabūl*
Baķ nice řīve görindi gerdişinden ey fuđul
3. *řordığında ne cevāb virsin saña daĥı Resūl*
Saña yetmez mi iderse řa‘mı evlād-ı Resūl
5. *Zulm ü bī-dādiñ ile sen ĥařma imdād eylediñ*

III.

- |43a|
1. *Evliyālar řāhına kīniñ nedir ey rū-siyeh*
Mātem-i āl-i ‘abādan ‘ālemi itdiñ siyeh
 3. *Zulm-i bed-kīřinden oldu dīn bünyādı tebeh*
Ey Ziyād oğlı bunu bil itmemişdi hīç geh
 5. *Böyle nā-mesbūķı sen Nemrūd u ředdād eylediñ*

IV.

1. *Ne ķadar la‘ net uğrıña ‘ayn-ı seĥāvetdir hele*
La‘ netiñ řehdi dimāğa çün ĥalāvetdir hele
3. *Her ne var ise zāmīrinde ‘adāvetdir hele*
Bir ĥes ü ĥarı teřāĥūb çok řekāvetdir hele
5. *Bāğ-ı dīnde sen fařl-ı güllerle bī-dād eylediñ*

V.

1. *Sen düşürdüñ enfüs ü āfāķa bunca řūr [u] řeyn*
Sen sebeb olduñ ki ĥalka girye oldu farz-ı ‘ayn
3. *Bil ki aĥz-ı intiķām ider ola yā-ĥod Ĥüseyn*
Kāmını virdiñ Yezīdiñ ķařd-ı Ĥüseyn eylediñ
5. *Gör kimiñ ķařdıyle ol mel‘ūnı dil-řād eylediñ*

VI.

1. *Ey cefā-cū seng-dil senden cihān itdi fiġān*
Ķanlı yaşlar döktiler seniñ yedinden ins ü cān
3. *Sen bilür misün yüzinden n’oldı ĥāl-i ĥānedān*
La‘lini sürmiř iken ol gerdene Faĥr-i Cihān
5. *Anı sen āzurde-rīř-i tīĝ-i fülād eylediñ*

VII.

- |43b|
1. *İtmemiř hīç řāĥīb-i kīn bu seniñ itdikleriñ*
Zālimīnden Ehl-i Beytini bu seniñ itdikleriñ

3. Türk ü Rûm [hem]⁹⁸ Kürd ü hem Çîn bu seniñ itdikleriñ
İtmemişdir düşmen-i dîn bu seniñ itdikleriñ
5. *Bunca kaşd-ı hânedân u âl u evlâd eylediñ*

VIII.

1. Dâdımı âl-i Nebî Hakkâ gerek ' arz itseler
Bî-ser ü ten seni pâ-yı ' arşa dek tâ çekseler
3. Seni maşşer yerine andan gerekdir sürseler
Şaff-ı maşşerde cezâ vü lâyıķñ hep virseler
5. *Dûd-ı nârıñ cümle maşşer ehline göstereşer*

Bend-i İsnâ-^c aşer

I.

1. Oldı çünküm nâme-i Nühdan seniñ mânend nâb
Sîne râğından idi rengîn-çeşmlerde bu âb
3. Kûhsârdan geldi ol şabr-ı qarârîden hıtâb
Muhteşem hâmüş ol kim seng-diller oldı âb
5. *Hem daħı bünyâd-ı şabr u hâne-i tâķat harâb*

II.

1. Oldı nazm-ı dil-şikâfından şadefler sîne-çâk
Kırdı mürvârîd-i dürrüñ sînesinden gürg-i hâk
3. Öldiler efğândan sükkân-ı baħr ü ber helâk
Muhteşem hâmüş ol kim bu hurûf-ı süz-nâk
5. *Eyledi murğ-ı hevâyı mâhî-yi âbı kebâb*

III.

- [44a]
1. Pîç ü tâb-ı süz-nâk-i vaķ^c adan tâb u tevân
Kılmadı diller daħı itmekdedir âh u fiğân
 3. Sînediki âb-ı hünîn dîdeden oldı revân
Muhteşem hâmüş ol kim işbu nazm-ı hün-çekân
 5. *Müstemi'ler dîdesini eylemişdir eşk-i nâb*

IV.

1. Her kesiñ bir şu^c ledir tâbişi onda tîğ-i tîz
Nar-ı şem^c -āsâ yanar yoķ baş için câ-yı gürîz
3. Her zemân ten oldı bu laħt-ı cigerden eşk-rîz
Muhteşem hâmüş ol kim işbu nazm-ı girye-hîz
5. *Gözyaşından yeryüziñ itdi ciger-gün-ı hîzâb*

98 Vezin ve anlam gereği ilave edilmiştir.

V.

1. Ğamda intâc itdi bu şekl üzre başar ıŝtırâb
Kerbelâ-yı sîneden deşt-i dil oldı hem ħarâb
3. Sâkinân-ı ‘âlem-i bâlâdan irdi bu ħıttâb
Muhteşem ħâmûş ol kim sūzişinden âf-tâb
5. *Âh-ı serd-i mâtemiyân ile oldı mâh-tâb*

|44b|

VI.

1. Her ne varsa ‘âlem içre cüft ü tek kıan aĝladı
Kana boyandı şafaķ ŝems ü semek kıan aĝladı
3. Her semâvât içre âĥâd-ı melek kıan aĝladı
Muhteşem ħâmûş ol kim nüh felek kıan aĝladı
5. *Şad hezârân rû-yı deryâ ħûn ile taldı ħabâb*

VII.

1. Ĥâmeñ oldı ey Refî‘ işkeste-i âh-ı Ĥüseyn
Bu ümîd ile ola maķbûl-i der-gâh-ı Ĥüseyn
3. Yan yaķıl pervâne-veş her rûz şeb zi_âh-ı Ĥüseyn
Muhteşem ħâmûş ol kim kıŝşe-i şâh-ı Ĥüseyn
5. *Rûĥ-ı peyĝamberden irdi Cebra’île şad ħicâb*

VIII.

1. Naĥl-i dñn göstermemişdi böyle bir neşv ü nümâ
Yerde sebķat itmemişdi işbu deñlü bir cezâ
3. Sen bilürsin ĥikmetini ey Şabûr-ı Zevî’l-‘atâ
Çerĥ-ı sifle itmemişdi bu ŝıfatla bir ĥatâ
5. *Kimseye irmemiş idi bu gibi cevr ü cefâ*

taĥrîr^{an} fî-yevmi ĥâmiş_i ve’l-‘ıŝrîn^efî-şehri Cumâdî-ülâ senete ĥamse ve seb‘în^e ve mie’teyn_i ve elf_i⁹⁹[te]mm^e**Sonuç**

Netice itibarıyla, Türk edebiyatı tarihinde gerek *Devâzdeh-bend-i Muhteşem* üzerinde kaleme alınan nazire ve manzum tercümeler arasında, gerekse de Kerbela mersiyeleri üzerinde gerçekleştirilen incelemelerde varlığından söz edilmeyen tercüme metninde, biyografisi meçhul bir şahsiyet olan mütercim Refî‘’nin kullandığı yöntem, aynı mersiyeyi Türkçeye tercüme eden diğer ediplerden farklıdır. Bu noktada en dikkat çeken ayrıntıların başındaysa tercümede kullanılan nazım şekli gelmektedir. Refî‘, terkîb-bend nazım şekliyle kaleme alınan *Devâzdeh-*

99 25 Cemâziyelülâ 1275/31 Aralık 1858.

bend-i Muhteşem'i Türkçeye çevirirken; ilk olarak, beyitleri kelime kadrosuna riayetle ama farklı bir vezinle Türkçeye çevirir. Daha sonra bunları, kendi ifadesiyle “ikmâl-i sutûr” kılmak suretiyle tekmil ederek tercümesini vücuda getirir. Refi''nin tercümesinde tahminen bu şekilde kullanılmasının, söz konusu nazım şeklinin belirli ölçüde standartlaşan tanımı esasıyla gelenek içinde verilen örneklerinden istisnai nitelik taşıdığı söylenebilir.

Refi''nin tercümesinin mukaddimesi içerisinde; Muhteşem'in mersiyesini tercüme ederken, *Devâzdeh-bend*'in ince anlam taşıyan kelime ve ibarelerini başka bir vezne uydurmanın güçlüğünden söz etmesi dikkat çekmektedir. Nitekim tercüme içerisinde zaman zaman asıl metinden çevrilmeden aktarılan kelimelerin yanında yer yer کافیye kusurlarının da bulunduğu fark edilmektedir. Bununla birlikte Refi'', tercümesinin mükemmel olduğunu iddia etmez; kendisine havale edilen tercüme için ölçüsünde, eksikleriyle çevirmeye çalıştığını ifade eder. Refi' ifade ettiği zorluklara rağmen *Devâzdeh-bend*'in asıl metnine bağlı kalmayı göz ardı etmemiştir.

Devâzdeh-bend-i Muhteşem üzerinde Refi' tarafından 1858'de kaleme alınan bu tercümenin gösterdiği diğer bir netice; adı XVI. yüzyıldan itibaren çok sayıda Türk şair tarafından anılan Muhteşem'in, meşhur mersiyesinin ise tercüme ve nazire yoluyla daha çok XIX. yüzyılda takip edildiği noktasında belirgin bir örnek teşkil etmesidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Maarif Nezareti Mektubî Kalemi (MF.MKT) 163-38, 2 Şaban 1310 (11 Mart 1893).

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi

Riyâzî, *Dîvân-ı Riyâzî Çelebî*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar 709/1, 1b-50b.

Millî Kütüphane

[*Sefîne*], Ankara, Millî Kütüphane, Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 3833, 1b-201b.

Millet Yazma Eser Kütüphanesi

Sâkıb, [*Tahmîs-i Mersiye-i Muhteşem-i Kâşânî*], İstanbul, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emîrî Farsça 424, 1b-6b.

Araştırma ve İncelemeler

Akün, Ömer Faruk. “İbnülemin Mahmud Kemal.” *DİA*. XXI: 249-262. Ankara: TDV Yayınları, 2000.

- Akkuş, Mehmet. *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhî) 'nin Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1998.
- Akkuş, Metin. *Nef'i Divanı'nda Tipler ve Kişilikler*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1996.
- Andı, M. Fatih. *Servet-i Fünun'a Kadar Yeni Türk Şiirinde Şekil Değişmeleri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997.
- Arat, R. Rahmeti. "Türk İlmî Transkripsiyon Kılavuzu". *Makaleler I*, hazırlayan Osman Fikri Sertkaya içinde 32-68. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987.
- Arslan, Mehmet ve Mehtap Erdoğan. *Kerbela Mersiyeleri*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2008.
- Ayyıldız, Nigâr. *II. Abdülhamid Dönemi Saray Merasimleri*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2008.
- Bardakçı, Ramazan. "Musa Kâzım Paşa (Hayatı-Sanatı ve Külliyyatı)". Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora tezi, 2007.
- Ceyhan, Semih. "Sâdık Vicdânî." *DİA*. XXXV: 401-402. Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- Cunbur, Müjgan. "Refî'." *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*. VII: 310. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Çağlayan, Bünyamin. "Kerbela Mersiyeleri". Ankara: Gazi Üniversitesi, Doktora tezi, 1997.
- Çavuşoğlu, Mehmed. *Hayâlî Bey ve Divânî'ndan Örnekler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Çelik, Hasan. "Nîlüfer Mecmuası: İnceleme, Tahlili Fihrist, Bazı Metinler". Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans tezi, 1997.
- Çiftçi, Cemil. *Divan Şiirinde Kerbelâ Ağıtları*. İstanbul: Kevser Yayınları, 2008.
- Değirmencioğlu, Saliha. "Mehmed Said." *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*. VI: 276-277. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Dergâhî, Huseyn, Muhammed-Cevâd Envârî ve Abdu'l-Huseyn Tâlibî. *Sûriş der-Halk-ı Âlem: Seyri der-Terkib-bend-i Muhteşem-i Kâşânî ve İstikbâlhâ-yı Ân der-Risâ-yı Seyyidu'ş-Şuhedâ*. Tehran: Sâzmân-ı Çâp u İntişârât-i Vezâret-i Ferheng u İrşâd-i İslâmî, 1999.
- Erdem, Sadık. "XVII.-XIX. Yüzyıllarda Yaşamış Manisalı Divan Şairleri". *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 145 (2003): 191-215.
- Erdoğan, Mustafa. *Türk Edebiyatında Muhammes*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Fatîm Davud. *Hâtime-tü'l-Eş'âr*. Hazırlayan: Ömer Çiftçi. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, 2017.
- Gelibolulu Mustafa Âlî. *Divan I: İnceleme-Tenkitletli Metin, II: Tenkitletli Metin, III: Tenkitletli Metin ve Tıpkıbasım*. Hazırlayan İ. Hakkı Aksoyak. Cambridge: Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2006.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Divan Şiiri XIX. Yüzyıl*. İstanbul: Varlık Yayınları Türk Klasikleri, 1955.
- Gü[z]elyüz, Ali. "Sebk-i Irâkî ile Sebk-i Hindî Arasında Geçiş Dönemi Üslubu: Mekteb-i Vukû". *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları I: Sözde ve Anlamda Farklılaşma: Sebk-i Hindî 29 Nisan 2005, Bildiriler* içinde 102-107. Hazırlayanlar: Hatice Aynur vd., İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2006.
- Hâşim-pûr Subhânî, Tevfik. *Târîh-i Edebiyât-i İrân*. Tehran: İntişârât-i Zevvâr, 1395 hş.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. 4 cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, 1969-1970.

- İpekten, Haluk. *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1994.
- Kamâl al-Din Muhtaşam Kâşânî (935-996 L.H). *Haftı Dîvân-e Mohtasam Kâşânî*, Vol. 1: Şeybiyye; Vol. 2: Şabâbiyyeh, Şabâ'iyeh, Jâlâliyyeh, Noql-e 'Ossâq, Zâruriyyât&Mo'ammayât. Edited by Abd al-Hosayn Navâyi and Mahdi Sadri. Tehran: Mirâs-e Maktub, 2001.
- Kasalak, Kadir. "Kara Ordusunda Subay Rütbeleri (1826-1961)". *Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I* içinde 391-404. Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2001.
- Kılıç, Mustafa. "Muhteşem-i Kâşânî'nin Kerbelâ Mersiyesinin Manastırlı Mehmed Rif'at Tarafından Yapılan Bilinmeyen Bir Tercümesi ve Bu Tercümenin Osmanlı Tercüme Geleneğindeki Yeri". *Dîvan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 27 (2021), 455-488.
- Kocatürk, Vasfî Mahir. *Türk Edebiyatı Tarihi, Başlangıçtan Bugüne Kadar Türk Edebiyatının Tarihi, Tahlili ve Tenkidi*. Ankara: Edebiyat Yayınevi, 1964.
- Köksal, M. Âsım. *H. Hüseyin ve Kerbelâ Faciâsı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1984.
- Kurnaz, Cemal ve Halil Çeltik. *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları, 2013.
- Kurtuluş, Rıza. "Muhteşem-i Kâşânî". *DİA*. XXXI: 77-78. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Küçük, Cevdet. "Abdülaziz." *DİA*. I: 179-185. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Ma'ani, Ahmad Golçin. *Maktab-e Voqou' dar Si'r-e Farsi*. Mashhad: Ferdowsi University Press, 1996.
- Mîrlivâ Safvet. "[Tercüme-i Mâtemnâme-i Muhteşem] • [I. bent]". *Nilüfer* 40 (1307), 446.
- Mîrlivâ Safvet. "Tercüme-i Mâtemnâme-i Muhteşem • [II. bent]". *Nilüfer* 41 (1307), 460-461.
- Mîrlivâ Safvet. "Tercüme-i Mâtemnâme-i Muhteşem • [III. bent]". *Nilüfer* 42 (1307), 477.
- Muallim Naci. *Edebiyat Terimleri: İstılâhât-ı Edebiyye*. Hazırlayan: M. A. Yekta Saraç. İstanbul: Gökkuşbu, 2004.
- Muhteşem-i Kâşânî. *Dîvân-ı Mevlânâ Muhteşem-i Kâşânî*. be-kûşîş: Mihr-Alî Gurgânî. Tehran: İntişârât-i Kitâbforûşî-yi Mahmûdî, 1344 hş.
- Muhteşem Alî bin Ahmed. *Dîvân-ı Muhteşem-i Kâşânî*. bâ-tashîh u mukaddime Ekber Behdârvend. Tehran: Mu'essese-i İntişârât-i Nigâh, 1381 hş.
- Musa Kâzım Paşa. *Aşkın Hazineleri: Makâlid-i Aşk (Kerbela Mersiyeleri)*. Hazırlayan: Cemil Çiftçi. İstanbul: Kevser Yayınları, 2011.
- Mütercim Âsım Efendi. *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. Yayına Hazırlayanlar Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi. 6 cilt. İstanbul: T.C. Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Ocak, Tulga. "Labial Hı'nın Çeviri Yazıda Yazımı Sorunu". *Çağdaş Türk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış Nevin Önberk Armağanı*, hazırlayan Mehmet Ölmez içinde 167-172. Ankara: Simurg Yayınları, 1997.
- Osman Nevres. *Osman Nevres Dîvânı*. Hazırlayan Bayram Ali Kaya. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, 2020.
- Özgül, M. Kayahan. *Osman Nevres Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999.
- Özgül, M. Kayahan. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Klâsik Edebiyat Çalışmaları (1839-1922)". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9 (2007), 47-172.
- Özgül, M. Kayahan. *Şiirin Hazanında Gazel Dökenler-IV Osman Nevres Efendi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2016.
- Özgül, M. Kayahan. *Şiirin Hazanında Gazel Dökenler-V Muallim Naci Efendi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2016.
- Redhouse, Sir James W. *A Turkish and English Lexicon*. Beirut: Libraire du Liban, 1987.

- Remzi Aczî. *Yeni Gülzâr-ı Haseneyn Vak'a-i Kerbelâ*. İstanbul: Ergin Kitabevi, 1955.
- Süleyman Nazîf. *Mehmed Âkîf*. Hazırlayan Mustafa Kurt. Ankara: Cümle Yayınları, 2015.
- Şahin, Dursun. "Ferâizcizâde Mehmet Şâkir Hayatı Sanatı Eserleri". Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Doktora tezi, 2007.
- Şahin, Ebubekir Sıddık. "Kaside-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere". Ankara: Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans tezi, 2007.
- Şenler, Yaşar. *Kültür ve Edebiyata Dair Görüşleriyle Yahya Kemal*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1997.
- Topçu, Mümin. "Dîvân-ı Rızâyî (Tenkitli Metin)". Malatya: İnönü Üniversitesi, Yüksek Lisans tezi, 1997.
- Totan, Hacer. "Abdülbaki Gölpınarlı Divanı (İnceleme-Metin)". Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans tezi, 2013.
- Turan, Lokman. "Yenişehirli Avnî Bey Divanı'nın Tahlili (Tenkitli Metin) Encümen-i Şu'arâ ve Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatına Geçiş". Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora tezi, 1998.
- Ünver, İsmail. "XIX. Yüzyıl Dîvân Nazım ve Nesri: Kâzım Paşa." *Başlangıçtan Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri*. VIII: 166-168. İstanbul: Ötüken Neşriyat – Söğüt Yayıncılık, 1988.
- Yahya Kemal. *Edebiyâta Dâir*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1984.
- Yahya Kemal. *Mektuplar Makaleler*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1990.
- Yenişehirli Avni Bey. *Farsça Divan*. Hazırlayan Mehmet Atalay. Erzurum: Aktif Yayınevi, 2005.
- Yılmaz, Müslüm. "Klasik Türk Edebiyatında Kerbelâ Hadisesi". İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora tezi, 2016.

